

Sünnet ve Toplumsal Dinamikler

Mustafa TEKİN*

Özet

Sünnet, İslam düşüncesinin dinamik tartışma konularından birisidir. Daha çok sahilik üzerinden tartışması yapılan Sünnet, en fazla bu sebeple eleştiri konusu yapılmaktadır. Fakat bunun dışında Sünnet'in toplumsal işlevi ve sağladığı dinamikler açısından ele alındığında karşımıza bir başka resim çıkmaktadır.

Bu makale, Sünnet'e bu açıdan yaklaşmakta ve kısa analizler yapmaktadır. Makalede önce, anlatımlarımıza temel oluşturacak şekilde kısaca sünnet tanımı üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda Sünnet'in Kur'an-ı Kerim'in toplumsal hayatta bir deneyimleme olarak tanımı, onun hem bir davranış kodu hem de geleceğe doğru yeniden deneyimlenebilmesi imkanını vermektedir.

Teori ile hayat arasındaki karşılıklı ilişkiiden bahsedeceksek Sünnet, Kur'an-ı Kerim'in ütopya olmadığını, farklı kültür ve tarihsellikler içinde hayatiyet kazanacağını göstermektedir her şeyden önce. Bu anlamda Sünnet'in karşılığı olabilecek tecrübenin hiçbir dinde karşılığı yoktur. Diğer yandan Sünnet'in ortaya çıkardığı davranış kodları, onun tüm zamanlara açılım yapmasında bir evrenselliği ifşa etmektedir.

Önemli bir nokta da şudur: Toplum kendi içerisinde eşitsizlik ve farklılıklardan oluşur. Eğitim, gelir, cinsiyet, yaş bu eşitsizliklerin sebepleridir. Hz. Peygamber'in ümmeti ile birlikte inşa ettiği Sünnet, oluşturduğu gelenekle bilhassa alt sosyal katmanlarda dinin devamlılığını sağlamaktadır. İnsanların çoğu Sünnet olduğunu bile bilmeden gelecek ve kültürel öğelerin içerdiği davranış kodlarını sergilemektedir. Bu bağlamda Sünnet, bir yandan toplumsal dinamikleri işletmekte, diğer yandan bu dinamiklerle nesilden nesile aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, toplum, gelenek, kültür, toplumsal dinamik

Sunnah and Social Dynamics

Abstract

Sunnah is one of the dynamic discussion topics of Islamic thought. The Sunnah, which is mostly debated over authoritarianism, is the subject of criticism for this reason. However, when we consider the social function of the Sunnah and the dynamics it provides, another picture emerges.

This article approaches the Sunnah in this respect and makes short analyzes. In the article, firstly, the definition of the Sunnah is emphasized. In this sense, the definition of

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, mtekin7@hotmail.com.

Sunnah as an experience of Quran in social life gives him the possibility to experience a code of behavior as well as to re-experience towards the future.

If we are to talk about the mutual relationship between theory and life, Sunnah shows that the Holy Quran is not a utopia and that it will gain life in different cultures and historicities. In this sense, there is no equivalent in the experience of Sunnah. On the other hand, the codes of behavior produced by Sunnah reveal a universality in its opening to all times.

One important point is that the society consists of inequality and differences within itself. Education, income, gender, age are the causes of these inequalities. The Sunnah, which the Prophet built with his ummah, ensured the continuity of religion in the lower social layers with the tradition he created. Most people will come without knowing that there is Sunnah and display the codes of behavior contained in cultural elements. In this context, Sunnah operates social dynamics on the one hand and on the other hand it is transferred from generation to generation with these dynamics.

Keywords: Sunnah, society, tradition, culture, social dynamics

Sünnet, içinde yaşadığımız Post/Modern dünyada çok boyutlu tartışmaların konusu olmaya devam etmektedir. Öyle ki, sünnet üzerine konuşanlar, ona dair yaklaşımlarıyla bir konum kazanmaktalar ve hatta sünnet tartışması toplumda pozitif ve negatif taraftarlıklar oluşturacak bir turnusol kağıdı işlevine büründürülmektedir. Hatta kimi zaman daha ileri giderek bir "iman ölçer" işlevi bile yüklenebilmektedir. Her bakımdan karmaşanın hakim olduğu böyle bir zamanda, önce sünnete yüklenen anlamlar ve onların çağrışımları ile, ardından Sünnetin ne demeye geldiğinin netleştirilmesi gerekmektedir. Fakat esasen makalemizin temel konusu, Sünnetin nasıl bir sosyal dinamiğe sahip olduğunu sosyolojik anlamda analiz edebilmektir.

İslam dünyasının modernlikle karşılaşması çoklu kırılmalara yol açtı. Esasen tarihin en büyük meydan okumalarından birisi olan modernlik, en fazla İslam düşüncesinde sarsılmalar meydana getirmiştir. Bu süreçte hem Batı hem de İslam düşüncesi ve pratikleri karşılıklı olarak bir sorgulamaya maruz kalmıştır. Fakat modern dünyanın gündelik pratikleri ve ürünleri, modernlikle birlikte İslam dünyasına girince, özelde dini kavramların sorgulanması da derinleşmiştir.

Öyle ki yüzyıllardan beri Hadis ve Sünnet farklı bağlamlarda tartışma konusu olmakla birlikte, hadisi ve sünneti kabul etme ya da etmeme tavrı modernlikle birlikte daha da yoğunlaşmıştır. "Kur'an islamı" şeklindeki kavramsallaştırmalar bu dönemin ürünüdürler. İslam ile modern paradigma arasında sıkışan ve gerilim yaşayan zihinler –ki bunun olması gayet tabiidir– modern dünya ile karşılaşınca sünnet bağlamında birbirinden farklı tepkiler vermişlerdir.

Bu tepkilerden ilki, hadis ve sünneti kesin bir ret şeklinde gerçekleşmiştir. Sünneti reddin, onun anlaşılma biçimiyle bir ilişkisi varsa da, önemli oranda modernizm düşüncesi ve onun pratikleriyle çeliştiği düşüncesinden

kaynaklanmaktadır. Böylece bazıları için tutarlı olmak adına ya da pürüzlü kısımları halletmek için hadis ve sünnetin inkarı yoluna gidilebilmektedir.

Burada hakikaten sünnetin anlaşılma biçimi ciddi bir önem kazanmaktadır. Asrımızda klasik ulemanın yolunu takip ettiğini düşünen bir kısım gelenekselci yaklaşımlar, hadis ve sünneti tam bir rivayet mantığıyla gündeme getirmekte, sünnetin anlaşılma biçimi etrafında oluşturduğu tarihe hapsedilme yorumlarını sunmaktadır. Bu bağlamda sünnetin tarihte ve tarihin farklı anlarında kendisini nasıl açtığıyla ilgilenmemektedir. Hatta rivayetçi yaklaşım, bilhassa hadislerin hadis usulü içerisinde değerlendirilmesine hiç aldırmadan, total anlamda “sahip çıkma” ya da “savunma hattı oluşturma” mantığından hareket etmektedir.

Sünnet Nedir?

Sünnetin tanımı konusunda ilgili kitaplarda şüphesiz çok farklı tanımları bulmak mümkündür. Bizim burada amacımız bu tanımları sıralayarak tekrar etmek değildir. Ancak sünnetin toplumsal dinamiklerle ilişkisini ortaya koymak bağlamında sünnetin içeriklerine dair bazı noktaların altını çizmektir. Böylece bu dinamikleri daha sağlıklı analiz etmek mümkün olacaktır.

Sünnetin tanımı noktasında Erul konuya iki farklı boyutta bakar. Sünnet, O'na göre, isim olarak yol, âdet, hayat biçimi, Hz. Peygamber'in yaptığı ya da belirlediği davranış tarzları ve Sünnet-Kur'an birlikteliği gibi üç anlamda kullanılmaktadır. Hz. Peygamber'in dilinde ise, şu beş manayı muhtevir: 1- İyi olsun kötü olsun bir işte öncülük etme, çığır açma, başkaları tarafından izlenecek davranışlar sergilemek. 2- Beyan etmek, belirlemek. 3- Belirli bir kural uygulamak, muamele etmek. 4- Örnek davranış, sünnet koymak. 5- İzinden gitmek, yol izlemek.¹ Erul'un bu maddeleri, sünnetin içeriklerine dair genel bir çerçeve vermektedir.

Sünnetin farklı tanımlarında onun farklı boyutlarını öne çıkaran ya da altını çizen içeriklere rastlamaktayız. Söz gelimi; Aşur'un tanımı “hukuki” ve “tevatür” boyutu üzerinde durmaktadır: “Bütününden hukuki bir gayenin çıkarılacağı şekilde, Hz. Peygamber'in (SAV) uygulamalarını defalarca görmekten dolayı, sahabenin her biri için meydana gelen ameli tevatür.”² Sünnetin fıkha kaynaklık etme açısından vazgeçilmez bir yeri olmakla birlikte, Sünnetin tamamen bir hukukilik inşa etmenin nesnesi olarak görülmesi kanaatimizce günümüzde bir zaafiyettir. Zira böyle bir durumda örf, kültür, tarihsel ve sosyal olana hiç yer açmadan sıkı bir şekilde belirlenmiş tikelliklerle hayatı hukuki olarak inşa etme tavrı öne çıkabilmektedir. Halbuki Sünnetin içinde hukuki olmayacak bir çok

¹ Bünyamin Erul, Sahabenin Sünnet Anlayışı, 2. Baskı, Ankara, T.D.V. Yay., 2000, ss. 15-26.

² Muhammed Tahir bin Aşur, İslam Hukuk Felsefesi-Gaye Problemi, Çeviren ve notlandıran. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, 2. baskı, İst., İz Yay., 1996, s. 37.

sosyal normlar bulunmaktadır. Bunların başında örf, maruf, ahlak gibi kavramlar gelmektedir. Sünnetin tamamıyla bir hukukilik çerçevesinde algılanması ise, neticede tarihsel kimi formellikler ve kültüreliliğin farklı toplumlarda ve zamanlarda oradaki örfleri, kültürleri dikkate almayan bir tavır üretmektedir.

Diğer bir tanım ise sünneti idealin gerçekleşmesi bağlamında içeriklendirmektedir. Faruki'ye göre, görüşün somutlaşması ve idealin gerçekleşmesi olarak sünnet, teoriyi realiteye çevirmiş; böylece İslam'ın değerlerine biçim verilmiş, hareket eden bir güçle birleştirmiştir. Nihayet sünnet varolunca hareketsiz olan şey yaşamaya başlamıştır.³ Dolayısıyla Faruki açısından Sünnet, Kur'an'ın bir hayat kazanmasıdır.

Şatibi, sünnetin üç anlamda kullanıldığını söyler. Ona göre birinci anlamı, sadece Hz. Peygamber'den nakledilen bizzat Kur'an tarafından ele alınmayan şeylerdir ki, bunların Kur'an'ın genel olarak getirdiği esasların beyanı mahiyetinde olup olmaması açısından fark yoktur. İkincisi, bidatin karşıtı anlamındadır. Üçüncüsü de, sahabenin işleyegeldikleri şeyler anlamındadır.⁴ Hamidullah, "Sunna tabirinden Peygamber devrinden itibaren, Kur'an'da zikredilmemiş olmakla beraber, Peygamber tarafından öğretilmiş veya vazedilmiş bütün kaideler anlaşılmalıya başlanmıştır"⁵ derken Şatibi'nin belirttiği ilk anlama atıfta bulunmaktadır. Fazlurrahman da, Peygamber'in sünneti nispeten geç bir kavramdır ve ilk dönem müslümanları için sünnet bizzat müslümanların uygulamalarını ifade etmektedir"⁶ derken Şatibi'nin üçüncü anlamına işaret etmektedir.

Musa Carullah da, "Rasül-i Ekrem'in kendisine gelen vahyi ve risaleti tebliğ etmek amacıyla yaptığı veya yapmaya çalıştığı her şey sünnettir"⁷ derken, Hz. Peygamber'in tüm açıklamalarını kastetmektedir. Nitekim ona göre sünnet, O'nun özel yaşamında sergilediği hayat tarzını, hem insanlarla gerçekleştirdiği toplumsal ilişkilerde takip ettiği, hem de zaruri ihtiyaçlarını temin etmede başvurduğu yöntemi kapsamaktadır.⁸ Tahir b. Hekim de sünnete hayat için metot olma niteliğini yüklerken⁹ Carullah ile kısmi olarak örtüşmektedir.

Kırbaçoğlu ise sünneti tanımlarken, onun dünya görüşü olması boyutuna vurgu yapmaktadır: "Hz. Peygamber'in (SAV) kendi döneminde İslam toplumunu,

³ İsmail Raci El-Faruki-Luis Lamia El-Faruki, İslam Kültür Atlası, Çev. Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu, 2. baskı, İst., İnkılab Yay., 1997, s. 131.

⁴ Şatibi, El-Muvafakat-Sosyal İlimler Metodolojisi, Çev. Mehmet Erdoğan, c. 4, İst., İz Yay., 1993, s. 2.

⁵ Muhammed Hamidullah, "Sünnet", İslam Anaiklopedisi, c. 11, İst., M.E.B. Yay., 1970, s. 243.

⁶ Fazlurrahman, Tarih Boyunca Metodoloji Sorunu, Çev. Salih Akdemir, Ankara, Ankara Okulu Yay., 1995, s. 17.

⁷ Musa Carullah Birgiyef, Kur'an-Sünnet İlişkinine Farklı Bir Yaklaşım-Kitabu's-Sünne, Çev. Mehmet Görmez, Ankara, Ankara Okulu Yay., 1998, s. 6.

⁸ Bkz. Musa Carullah, a.e., s. 6.

⁹ Muhammed Tahir Hekim, Sünnetin Etrafındaki Şüpheler, Çev. Hüseyin Arslan, İst., Pınar Yay., 1985, s. 15.

akide, ibadet, tebliğ, eğitim, ahlak, hukuk, siyaset, ekonomi gibi çeşitli alanlarda; kısacası bireysel, toplumsal ve evrensel olmak üzere hayatın her alanında, yönlendirip yönetmede, Kur'an başta olmak üzere, esas aldığı ilke ve prensipler bütünüünün oluşturduğu bir zihniyet ya da dünya görüşüdür."¹⁰ Kırbaçoğlu'nun tanımı esasen, tikel rivayet tartışmalarını sonlandıracak bir avantaja sahip görünmektedir. Zira sünneti bir dünya görüşü çerçevesinden okumak İslam dünyasında birebir tartışmalar içinde boğulmaktan belirli ilkelere ulaşılabilmesini sağlayacaktır. Ona göre, Sünnetin amacı sünnetin koyduğu ilkeleri esas alan yeni bir İslam toplumu ve medeniyeti modeli oluşturmaktadır.¹¹

Biz sünneti şu şekilde tanımlamak eğilimindeyiz: "Sünnet, Hz. Peygamber'in (SAV) sahabenin (ümmetin) de katılımıyla Kur'an-ı Kerim'in belirli bir tarihsel dönem, toplumsallık ve kültürelilik içerisinde deneyimlenmesidir." Tanımlar muhtasar olma mecburiyetleri dolayısıyla bazı kapalılıklar taşıyabilirler. Bu sebeple tanımı kısaca açıklamakta ve sünnetin temel niteliklerini ortaya koymakta fayda olacaktır.

Birincisi, Sünnet Hz. Peygamber'in özel, bireysel davranışlar ile öznellikleri değildir. Hz. Peygamber'in ümmeti ile etkileşimi içinde ortaya koyduğu modellerdir. Söz gelimi; Hz. Peygamber'in bazı yiyecekleri sevmesi ya da sevmemesi bir sünnet olarak ortaya konulamaz. Zira bunlar insani anlamda öznelliklerdir. Bu anlamda bu öznelliği aşan ve toplumsal hafızada yeri olan modellerin (pattern) sünnet olduğunu söyleyebiliriz.

İkincisi, Sünnet, Kur'an-ı Kerim'in bir deneyimlemesidir. Kur'an, teori ve Sünnet-pratik şeklinde bir operasyonel ayırmadan hareket ederek söylemek gerekirse, vahyin Hz. Peygamber'in şahsında ümmet (toplum) içinde yaşanmasıdır. Deneyimler ya da klasik dilde yaşama/amel teorinin sadece bir iddialar toplamı ya da manifesto olmasını aşarak yaşama iliştiği, hayata indiğini; yani kısacası yaşanabilir olduğunu gösterir. Böylece "göksel"lik yer/li/le/şir.

Buradan ortaya çıkan üçüncü içerik, sünnetin ümmet için örneklik olduğudur. Kendisine vahiy gelen bir toplumun, onu nasıl deneyimleyeceği/yaşayacağı konusunda en üstte gerçekleşen bir örneklik. Fakat bu örnekliğin Hz. Peygamber'in yaşamı boyunca sürdüğünü, bir hayatın içinde gerçekleştiğini ve ümmetin de buna katıldığını hiçbir şekilde unutmamak gerekir.

Dördüncüsü, Kur'an-ı Kerim'in bu deneyimlemesinin, belirli bir dönem, tarihsellik, sosyallik ve kültürelilik içerisinde form kazanmasının ismidir sünnet. Bu bağlamda iki niteliği içinde barındırır. Kur'an'ın tarihlerüstü evrensel mesajını bir "amaç" olarak içinde taşır. Bu amaçlar evrensel olup daha sonraki dönemde de korunurlar. Diğer yandan Sünnetin kazandığı form, o tarihsellik, sosyallik ve

¹⁰ M. Hayri Kırbaçoğlu, İslam Düşüncesinde Sünnet-Eleştirel Bir Yaklaşım, 3. baskı, Ankara, Ankara Okulu Yay., 1997, s. 104.

¹¹ M. Hayri Kırbaçoğlu, a.g.e., s. 105.

kültürelilik içinde, onların imkanı ve sınırları çerçevesinde vücut bulmuştur. Bu sebeple sünnetin formlarında bazı değişimler olabilir. Söz gelimi; Hz. Peygamber'in diş temizliği için kullandığı ve önerdiği misvak, bugün diş fırçası ile sağlanabilir. Bu, hedefin devam ettirilmesi ancak bunu farklı araçlara müracaatla gerçekleştirmek demektir. Yine o dönemde Hz. Peygamber'in kıyafeti, sofrası, kullandığı araçlar bu kültürelilik ve tarihselliği üzerinde taşırlar. Dolayısıyla bunların taklidinin bir sünnete itiba olduğu iddiası geçerli görünmemektedir.

Şimdi bu anlatılanları toparlayacak olursak, Sünnet-tarih ve toplum arasındaki ilişki ve diyalogiyi de belirtmiş olduğumuzu düşünüyoruz. Bir kere Sünnetin "iz", "yol" anlamından yola çıkılarak bazı tarihsel mirasın da oluşumunda etkili olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Nitekim islam dini, özelde Hz. Muhammed'e gönderilen dinin adı ise de, bu dinin Hz. Adem'e dayanan geleneği mevcuttur. Hz. Peygamber'in bilhassa Hz. İbrahim'den miras alıp sünnet olarak takip ettirdiği öğeler vardır. Bu, Sünnet'e gelenekle bir bağlantı ve süreklilik sağlamaktadır.

Hiç şüphesiz Arapların kaynağı o günkü toplum olan sürdürdügeldikleri ve sünnet ismini verdikleri davranış modelleri vardır. Bunlar İslam dinince bütünüyle reddedilmemiş; yalnız paradigmaya ve parametrelere uymayanlar dışarıda bırakılmıştır. Bu bağlamda sünnetin geçmişin bazı örf ve uygulamalarını devam ettirdiğini söylemek mümkündür. Batı dillerinde sünnetin tradition (gelenek) ile karşılanmasının bu bağlamda karşılığı bulunmaktadır.

Sünnetin Kur'an-ı Kerim'in yani teorinin bir deneyimlemesi olduğunu söylememiz de aslında yukarıdaki noktayla birleşmektedir. Kur'an'ın o günkü tarihsel ve kültürel koşullarda deneyimlenmesi, onun daha önce farklı peygamberlerce deneyimlenmesi ve bunun neticesinde sünnetin tarihsel mirasa eklenmesi bağlamında anlamlıdır. Zira aslında deneyimlenen evrensel bir mesajdır. Fakat bu deneyimlemenin sonucu oluşan formellikler, tarihsel ve yerel karakteristikler taşıyabilirler. Onun için amacın korunması şartıyla sünnetin her dönemde işlevsel olması bazı formelliklerin değişimini getirebilir. Bu da sünnetin ilerleyen süreçte sürekli değişime muhatap olan "tarih"e karşı dayanıklılığını sağlayan bir unsurdur. Bu bağlamda, hadis ve sünnete olmuş bitmiş ve ucu kapanmış "sözler ve davranışlar manzumesi" olarak bakmak ciddi anakronizmleri sonuçlayacaktır.

Bu haliyle sünnet müslüman toplumların sosyal dinamikleri sağlaması ve sürdürmesinde ciddi bir etkidir. Bu bağlamda biz fıkıh ile birlikte Sünnetin başka hiçbir dinde ve gelenekte bulunmayan bir imkan ve hatta ayrıcalık olduğunu iddia edeceğiz. Bir ara tanıştığım bir Japon akademisyen ile yaptığımız sohbet, onun araştırma konusu olan dinler arası karşılaştırmalardan bahsediyorduk. Ben kendisine İslam'ın diğer dinlerden en önemli farkının ne olduğunu sorduğumda, "fıkıh" şeklinde cevap vermişti. Esasen buna "sünnet"i de eklemeliyiz. Zira Hıristiyanlık, Yahudilik de dahil olmak üzere dünyadaki hiçbir dinde sünnet gibi

külliyatlı bir birikimi görmek mümkün değildir ki, başlı başına bir ilmin konusu olmuştur.

Sünnet ve Toplumsal Dinamikler:

Bu makalede biz, sünneti teknik bir anlamda değerlendirmiyoruz. Açıkçası problemimiz sosyal hayatla Sünnetin ilişkileri üzerinedir. Bu anlamda iki boyutlu bir ilişkiyi düşünebiliriz. Birincisi, Sünnetin bizzat topluma kazandırdığı dinamikler. İkincisi de, toplumsal dinamikler üzerinden Sünnetin yeniden anlamlandırılması. Şimdi bu etkileşimleri farklı sorunlar üzerinden kısaca analiz edebiliriz.

Yukarıda da belirtildiği üzere Kur'an-ı Kerim için biraz indirgemeci bir tabir olmakla birlikte teorik bir metindir diyebiliriz. Kur'an, bir yandan hayata, evrene ve insana dair bir perspektif; İnsan-Tanrı, insan-insan ile insan-çevre arasındaki ilişkiye dair ahlakilik ile tümel ve tikel bazı ilkeler ve kuralları içinde barındırmaktadır. Hiç şüphesiz detaya indiğimiz zaman, Kur'an'ın konuları hakkında külliyatlı bir liste yapmak imkan dahilindedir. Belirttiğimiz çerçeve bir yandan deneyimlenmemiş haliyle bir teoriyi ifade eder, diğer yandan hayat, insan ve evrene dair tezleri içinde barındırması açısından da teoridir. Tabii ki inanan bir insan için Kur'an'ın her cümlesi "gerçeklik" ifade etmektedir. Ancak tüm insanlığı gözönüne aldığımızda bu cümleler birer teorik önermelerdir.

Farklı din, ideoloji ve felsefi düşünceler tarih boyunca hep varolagelmıştır. Onlar da insanlık için teorik birer önermeden ve okuma biçimlerinden ibarettir öncelikle. Budizm, Marksizm, Ateizm vb. bu konuda farklı örneklerdir. Söz gelimi; Hıristiyanlık hakikati farklı şekilde okumakta, "mutlak" kavramına kendi zaviyesinden bir bakış geliştirmekte ve dünyaya farklı şekilde bakmaktadır. Marksizm, diyalektik materyalizm, emek, sömürü, alt yapı-üst yapı kavramları ekseninde bir teorik çerçeve ile karşımıza çıkmaktadır. Bu halleriyle tüm bu din, felsefi düşünce ve ideolojiler birer teoridirler. Budizm, sınırlı bir bölgede yaşam alanı bulurken evrenselleşmemiştir. Esasen böyle bir iddiası da görünmemektedir. Marksizm farklı bölgelerde deneyimlenme imkanı bulmuş, fakat ortak kabuller onun önemli oranda başarısız olduğu sonucuna varmıştır.

Şimdi bu çerçevede İslam'a baktığımız zaman, bir teori olarak Kur'an-ı Kerim'in bir tarih, kültür ve sosyalite içerisinde deneyimlenmekle, sadece teori olarak kalmadığını ve bir "hayat" haline geldiğini göstermektedir. Üstelik de sünnetin bir kereliğine ve sadece Hz. Peygamber döneminde değil, farklı tarihsel zamanlarda deneyimlenmeye devam ettiğinin altını çizmektedir. İşte bu tarihsel süreklilik, Sünnetin tarih boyunca dinamik algılanması ile gerçekleşmektedir. Hz. Peygamber'in örneğinde ve o dönemin tarihsellik ve sosyalliginde küçük ve

büyük resimlerin bir hayatın inşası için bir araya getirilmesi ve bu “hayat”ın süreklilik kazanmasıdır sünnet aslında.¹² Bu bağlamda “Sünnet” hayat demektir.

Burada şu noktaya da temas etmeliyiz. O da ütopya ile gerçek arasındaki ilişkidir. “Yunanca’da yer anlamına gelen topos kelimesinin başına eklenen olumsuzlama edatıyla elde edilen ve “olmayan yer” şeklinde tercüme edilebilecek olan ütopya terimi”¹³, teorik kalan ve içinde yaşadığımız dünyada bir gerçekliği olmayan düşünceleri ifade etmektedir daha çok. Açıkçası insanlar farklı ideoloji, felsefi düşünce ve dinlerin önermelerini dinlediklerinde, bunların gerçekleştirilebilirliklerini merak ederler öncelikle. Sünnet, bu bağlamda bir deneyimleme ve gerçekleştirilebilirliğin göstergesi sayılmalıdır.

Kur’an-ı Kerim’in teorik çerçeveli bir kitap olmasının Sünnet’le ilişkisi açısından üzerinde durulması gereken bir başka boyut, sünnetin Kur’an’ın anlam stoku ve çerçevelerine yapılacak bir saptırma ya da saldırılar karşısındaki pozitif işlevidir. Tarih boyunca çok farklı ideoloji ve felsefi düşüncelerin içinden geçerek Kur’an-ı Kerim bugünlere gelmiştir. Bu süreçte Kur’an’ı ideolojiye, felsefi düşünceye eklemeyerek ve onların merkezinde anlamlandırma işlemleri söz konusu olmuştur. Nitekim bugün de liberalizm, postmodernizm vb. eksenlerde Kur’an’ın farklı düşünce ve ideolojilere yığınak yapması sağlanmak istenmektedir. Öte yandan, yine tarih boyunca Kur’an-ı Kerim’e meydan okumalar söz konusu olmuştur. Tam da bu noktada, Sünnetin önemli bir fonksiyonu daha devreye girmektedir. Hz. Peygamber’in sünneti, ortaya koyduğu örnek ve modeller ve bunların içeriğinde varolan perspektiflerle Kur’an’ın kendi anlam ve paradigmatik çerçevesinin dışına çıkarılması konusunda engel teşkil etmektedir. Buna bağlı olarak Sünnetin klasik anlamda Kur’an’ı açıklama ve içeriklendirme fonksiyonu da gerçekleşmiş olmaktadır. Belki Evzai’nin “Kitabın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kitaba olan ihtiyacından daha çoktur”¹⁴ sözünü bu minvalde anlamak lazımdır. Esasen içerisinde paradigma, amaç ve davranış modellerini barındıran Sünnet, farklı tarihsel zamanlarda bu niteliklerini hep açıklamaktadır.

Sünnetin aynı zamanda bir gelenek olduğunu yukarıda belirtmiştik. Gelenek bir boyutuyla tarihsel süreçteki tüm birikimleri ifade etmektedir. Sünnet tarih boyunca nesilden nesile aktarılarak bugün de geleneğin bir parçası olarak işlev görmektedir. Bir dinin uzun süre hayatiyet bulabilmesi, onun bir gelenek oluşturmasıyla mümkündür. Peki Sünnet-gelenek ilişkisini nasıl okumalıyız?

Bir kere Sünnet, hem bir paradigma ve perspektif olarak hem de davranış modelleri ve pratikler olarak nesilden nesile aktarılmakta; toplumsal hafızada bir çerçeve ve perspektif kazanarak toplumların geleceğe doğru olan yolculuğunda belirleyici olabilmektedir. Dolayısıyla bir nesilden diğerine dünyanın çok farklı

¹² Bkz. Mustafa Tekin, “Sünnet Sosyolojisinin İmkânı-İslam Sosyolojisine Sünnet’ten Başlamak”, Sünnet Sosyolojisi, Ed. Mustafa Tekin, Ankara, Eski Yeni Yay., 2013, s. 45.

¹³ Ö.Demir-M. Acar, Sosyal Bilimler Sözlüğü, İst., Ağaç Yay., 1992, s. 370.

¹⁴ Şatibi, a.g.e., C. 4, s. 24.

coğrafyalarına Sünnet aktararak bize tevarüs etmiştir. Bu aktarım yazılı kaynaklarda olduğu kadar, esasen bizim üzerinde durduğumuz nokta toplumsal pratikler olarak aktarımlardır. Fakat bu pratikler bir nesilden diğerine ya da bir coğrafyaya hep aynı formlar üzerinden aktarılmaz. Her nesilde, her dönemde ve farklı coğrafyalarda varolan kültür ve sosyallik içerisinde yeniden deneyimlenir. Yeniden deneyimlemeler, bir yandan Sünnetin temel amaçlarını korumaya devam ederken, öte yandan kendi kültür ve sosyalliklerinin izin verdiği formlarla pratikler oluştururlar. Hiç şüphesiz ibadetler, bazı temel itikadi unsurlar içerik ve form olarak korunabilir. Buradaki en temel hedef Kur'an'ın sünnet üzerinden "hayat" bulmasıdır. Dolayısıyla Sünnet, bir pratik olarak içinde paradigmasını ve perspektifini taşır; etkileri itibarıyla da ferdi ve toplumsal hayatta bunları ifşa eder.

Şu noktayı da özenle vurgulamak gerekir. Sünnet, Hz. Peygamber'den itibaren toplumdaki yerleşikliği deneyimlemesi sebebiyle örf, âdet, gelenek ve bir takım diğer sosyal normlar da içermektedir. Bir başka deyişle, sünneti sadece sünnet etiketi altında ve dini formlarda toplum tecrübe etmekte, zikredilen sosyal normlara uyarken ya da bir çerçeve olarak onlara dikkat ederken de sünneti yaşatmaya devam etmektedir. Kimi zaman bir düşün merasiminde, kimi zaman cari olan örfte, âdetlerde bunları görebilmek mümkündür. Bu durum, sünnetlerin çok geniş anlamda, kültürde içerildiğini de bize göstermektedir.

Dolayısıyla aile, akraba, mahalle vb. kurum ve çevreler sünnetin toplumsal dolaşımında olmasında işlev görmektedirler. Özellikle hem örf ve âdetleri uygulamak suretiyle geleceğe aktarımında, hem de yeni nesle sosyal rollerini öğretmesi bağlamında ailenin ciddi anlamdaki rolünü hatırlamak gerekmektedir. Ailede, kullanılan dil ve uygulanan modeller sünnetin tüm tikellikler üzerindeki yansımalarını bize göstermektedir. Ebeveynlerin davranışları, giyim-kuşam, mahremiyet, ahlaki ilkeler, komşuluk vb. hem sünneti deneyimleme hem de sünnet tarafından ailenin inşası anlamına gelir.

Fakat modern zamanlarda meydana gelen değişimler, aileyi klasik bir çok rollerinden soyutladığı gibi mahalle, akrabalık vb. çevreleri de zayıflattı. Bunlar insanın ailede öğrendiklerini hem kontrol eden hem de pekiştiren ağılardı. Bugün ailenin birçok fonksiyonunu farklı kurumlara devretmesi; yanı sıra medya ve iletişim teknolojilerinin yoğun diktesi sonucu ailenin kopuşlar yaşadığını ve geleneğin zayıfladığını görmekteyiz.

Bir dinin toplumda geleceğe doğru projeksiyonunda hayatiyet bulmasının gelenek ve Sünnet'le bağlantısına değinmiştik. Bu bağlamda konunun sosyal sınıflar ve tabakalaşma ile ilişkisini de kısaca ele almalıyız. Bilindiği gibi toplum farklılıklardan ve eşitsizliklerden oluşmaktadır. Söz gelimi; cinsiyet, yaş vb. açılardan toplumdaki insanlar birbirinden farklılaşırlar. Ayrıca ekonomik, kültürel vb. kriterler açısından toplumda bir tabakalaşma ve sosyal sınıflaşma vardır. Kabaca ifade etmek gerekirse, zengin, orta sınıf ve fakirler. Eğitim açısından eski dilde havas ve avam.

Burada konumuz açısından önemli ayrım havas ve avamdır. Havas daha çok kitabi bir dini anlayışa sahip, teori öncelikli dine yaklaşımı ile dikkat çeker. Zaten havas, dini hükümlerin illetlerini bilen, kendisine gelen rivayetleri kritik edebilen ve aynı zamanda az çok bunları güncelleyerek "taklit" durumundan kurtulan kişidir. Fakat avam neredeyse bunun tam tersi niteliklere sahiptir. Avam, yeterli eğitim ve dini bilgilere sahip olmadığından rivayetçi, literal ve pratik (pragmatic) bir din anlayışına sahiptir. Dini bilgileri ve pratikleri daha çok bir önceki nesilden tevarüs etmiştir. Bundan dolayı toplumda varolan dindarlığı önemli oranda aktarılan pratikler belirlemektedir. Elbette yapılan işin farkındalığı önemlidir fakat avam dindarlığı ya da halk dindarlığının karakteristiği budur.

İşte tam da bu noktada yüzyıllardan bu yana gündelik hayatın, kültürün, örf ve âdetler ile farklı sosyal normların içerisinde girmiş olan Sünnet, farkında olunsun ya da olunmasın pratiklerde yaşamaya devam etmektedir. Bu pratikleri de büyük oranda avam ya da halk devam ettirmektedir. Söz gelimi; bir yere çeşme yaptırmak isteyen kişi bunda hayır amacını taşımaktadır. Sadaka-i Cariye'nin bizim toplumumuzdaki formlarından birisidir çeşme yaptırmak. Bir dinilik olarak bu geleneğin devam ettirilmesi, esasen bir sünnetin sürüdürülmesi anlamına gelmektedir. Yine camilerde ibadetlerin yapılış esasları, usuller ve ritüeller de, bir boyutuyla resmileşmiş, formelleşmiş sünnetten beslenen pratiklerdir.

Burada belki şöyle bir farklılığı işlevsel açıdan ifade etmekte fayda vardır. Havas, salt formelliğe ve donukluğa sebep olacak anlayış ve pratikleri güncelleme ve kritik etmede işlevsel iken, avam da bu pratiklerin geleceğe tevarüs ettirilmesi bağlamında bir fonksiyon görmektedir. Din de bu toplumsallıklar içerisinde hayatiyet kazanmaktadır.

Bir diğer önemli nokta; Sünnet'i bir hayat tarzı ve dünya görüşü olarak okumanın gerekliliğidir. Yukarıdaki tanımlar içerisinde de geçtiği üzere Sünnet, aynı zamanda bir dünya görüşünü bize vermektedir. Hz. Peygamber'in Sünneti hayata bir bakışın ve perspektifin sonucu olduğunu deşifre etmektedir. Bunun anlamı; hayata, insana, evrene farklı bir tarzda bakmaktır. Sünnet ve rivayet edilen birçok hadise baktığımızda, önemli örnekler görmemiz mümkündür.

Bilindiği gibi aktüel olarak içinde yaşadığımız dünyada farklı ideolojiler ve felsefi düşünceler vardır. Bunlar, birbirinden insana, dünya ve evrene bakışlarıyla ayrılırlar. Söz gelimi; dünyevi ideolojiler insanı sadece bu dünya ile sınırlı olarak tanımlarken, dinin öte dünyaya referansları vardır. Bu bile insanın dünyaya yönelik amaç ve pratiklerinde derin farklılıklar yaratır. Sünnet, bu dünya görüşlerini, oluşan pratiklerde de somutlaştırıp deşifre eden bir imkana sahiptir.

Bu bağlamda sünnet, ihtiva ettiği dünya görüşü ile kişide bir hayat tarzını inşa edecek kapsam ve yeterliliğe de sahiptir. Aslında bu cümleyi sünnetin Kur'an-ı Kerim'in bir deneyimlenmesi ve somutlaşması olduğu argümanı ile birlikte ele aldığımızda daha iyi anlaşılacaktır. Bilhassa toplumda yaşayan insanların çoğu tevarüs edilen sünneti bir yaşam pratiği olarak hayata daha çabuk geçirebilme

imkanına sahiptir. Fakat teori yani Kur'an ile ilişkisi bu denli somutluk arzitemeyebilir ve birebir gerçekteşmeyebilir. Bunun ne kadar sağlıklı olduđu ayrıca bir tartışmanın konusudur ancak toplumda işleyen böyle bir gerçekteğin olduğunu da bilmemiz gerekir.

Burada dikkat çekilmesi gereken iki noktadan birisi; sünnetin tamamen bir hukuki gaye çerçevesinde algılanmasının yanlışlığıdır. Daha önce de belirttiğimiz üzere sünnet bir yaşam tarzı inşa ederken, bunu örf, âdet, sosyal normlarla birlikte gerçekleştirir. Sünnetin salt hukuki gaye ile ele alınması, onun çok geniş bir yaşamı muhtevi olması ve insanı inşa etmesi gerçekteğini ıskalamaktadır.

Sünnetin bir dünya görüşü olarak okunması, aynı zamanda onun "tikel" okunması ve nihayetinde günümüzde içinden çıkılamayan tartışmalara sebebiyet vermesinin de önüne geçecektir. Zira çoğu zaman birebir rivayetler üzerine takılıp kalmak, sünnetin içinde varolan külli ve tümel bakış açısının kaybedilmesi ve teferruatta boğulmayı sonuçlamaktadır. Elbette teknik anlamda hadislerin cerh ve tadile tabi tutulması, sıhhatlerinin tespiti önemlidir. Ancak onun toplumsal bir dinamik olma boyutu unutulmamalıdır.

Biz Sünnetin ümmet için bir pratik davranış kodlarını içermesi sebebiyle, bir yandan toplumsal bazı dinamiklere yaslanarak diğeryandan toplumsal dinamikleri besleyerek günümüze geldiğini; bu boyutuyla İslam'ın hem farklı kültür ve coğrafyalarda farklı formlarda deneyimlendiğini hem de İslam'ın hayatiyetini devam ettirmesinde ciddi işlev gördüğünü ifade etmeye çalışıyoruz.

KAYNAKÇA

- Aşur, Muhammed Tahir; İslam Hukuk Felsefesi-Gaye Problemi, Çeviren ve notlandıran. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, 2. baskı, İst., İz Yay., 1996.
- Birgiyef, Musa Carullah; Kur'an-Sünnet İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım-Kitabu's-Sünne, Çev. Mehmet Görmez, Ankara, Ankara Okulu Yay., 1998.
- Demir, Ö.-Acar, M.; Sosyal Bilimler Sözlüğü, İst., Ağaç Yay., 1992.
- Erul, Bünyamin; Sahabenin Sünnet Anlayışı, 2. Baskı, Ankara, T.D.V. Yay., 2000.
- Faruki, İsmail Raci;Faruki, Luis Lamia; İslam Kültür Atlası, Çev. Mustafa Okan Kibaroğlu-Zerrin Kibaroğlu, 2. baskı, İst., İnkılab Yay., 1997.
- Fazlurrahman; Tarih Boyunca Metodoloji Sorunu, Çev. Salih Akdemir, Ankara, Ankara Okulu Yay., 1995.
- Hamidullah, Muhammed; "Sünnet", İslam Anaiklopedisi, c. 11, İst., M.E.B. Yay., 1970.

-
- Hekim, Muhammed Tahir; Sünnetin Etrafındaki Şüpheler, Çev. Hüseyin Arslan, İst., Pınar Yay., 1985.
 - Kırbaşođlu, M. Hayri; İslam Düşüncesinde Sünnet-Eleştirel Bir Yaklaşım, 3. baskı, Ankara, Ankara Okulu Yay., 1997.
 - Şatıbi, El-Muvafakat-Sosyal İlimler Metodolojisi, Çev. Mehmet Erdoğan, c. 4, İst., İz Yay., 1993.
 - Tekin, Mustafa; "Sünnet Sosyolojisinin İmkanı-İslam Sosyolojisine Sünnet'ten Başlamak", Sünnet Sosyolojisi, Ed. Mustafa Tekin, Ankara, Eski Yeni Yay., 2013.

Sunnah and Social Dynamics*

Mustafa TEKİN**

Abstract

Sunnah is one of the dynamic discussion topics of Islamic thought. The Sunnah, which is mostly debated over authoritarianism, is the subject of criticism for this reason. However, when we consider the social function of the Sunnah and the dynamics it provides, another picture emerges.

This article approaches the Sunnah in this respect and makes short analyzes. In the article, firstly, the definition of the Sunnah is emphasized. In this sense, the definition of Sunnah as an experience of Quran in social life gives him the possibility to experience a code of behavior as well as to re-experience towards the future.

If we are to talk about the mutual relationship between theory and life, Sunnah shows that the Holy Quran is not a utopia and that it will gain life in different cultures and historicities. In this sense, there is no equivalent in the experience of Sunnah. On the other hand, the codes of behavior produced by Sunnah reveal a universality in its opening to all times.

One important point is that the society consists of inequality and differences within itself. Education, income, gender, age are the causes of these inequalities. The Sunnah, which the Prophet built with his ummah, ensured the continuity of religion in the lower social layers with the tradition he created. Most people will come without knowing that there is Sunnah and display the codes of behavior contained in cultural elements. In this context, Sunnah operates social dynamics on the one hand and on the other hand it is transferred from generation to generation with these dynamics.

Keywords: Sunnah, Society, Tradition, Culture, Social Dynamics.

Sünnet ve Toplumsal Dinamikler

Özet

Sünnet, İslam düşüncesinin dinamik tartışma konularından birisidir. Daha çok sahihlik üzerinden tartışması yapılan Sünnet, en fazla bu sebeple eleştiri konusu yapılmaktadır. Fakat bunun dışında Sünnet'in toplumsal işlevi ve sağladığı dinamikler açısından ele alındığında karşımıza bir başka resim çıkmaktadır.

Bu makale, Sünnet'e bu açıdan yaklaşmakta ve kısa analizler yapmaktadır. Makalede önce, anlatımlarımıza temel oluşturacak şekilde kısaca sünnet tanımı üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda Sünnet'in Kur'an-ı Kerim'in toplumsal hayatta bir deneyimleme

* This paper is the English translation of the study titled "Sünnet ve Toplumsal Dinamikler" published in the 7-8th issue of *İlahiyat Akademi*. (Mustafa Tekin, "Sünnet ve Toplumsal Dinamikler", *İlahiyat Akademi*, sayı; 7-8, Aralık 2018, s. 163-174.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Prof. Dr., Academic Member of the Department of Religious Sociology, School of Philosophy and Sciences of Religion, Faculty of Divinity, Istanbul University, mtekin7@hotmail.com

olarak tanımlı, onun hem bir davranış kodu hem de geleceğe doğru yeniden deneyimlenebilmesi imkanını vermektedir.

Teori ile hayat arasındaki karşılıklı ilişkiden bahsedeceksek Sünnet, Kur'an-ı Kerim'in ütopya olmadığını, farklı kültür ve tarihsellikler içinde hayatiyet kazanacağını göstermektedir her şeyden önce. Bu anlamda Sünnet'in karşılığı olabilecek tecrübenin hiçbir dinde karşılığı yoktur. Diğer yandan Sünnet'in ortaya çıkardığı davranış kodları, onun tüm zamanlara açılım yapmasında bir evrenselliği ifşa etmektedir.

Önemli bir nokta da şudur: Toplum kendi içerisinde eşitsizlik ve farklılıklardan oluşur. Eğitim, gelir, cinsiyet, yaş bu eşitsizliklerin sebepleridir. Hz. Peygamber'in ümmeti ile birlikte inşa ettiği Sünnet, oluşturduğu gelenekle bilhassa alt sosyal katmanlarda dinin devamlılığını sağlamaktadır. İnsanların çoğu Sünnet olduğunu bile bilmeden gelecek ve kültürel öğelerin içerdiği davranış kodlarını sergilemektedir. Bu bağlamda Sünnet, bir yandan toplumsal dinamikleri işletmekte, diğer yandan bu dinamiklerle nesilden nesile aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, toplum, gelenek, kültür, toplumsal dinamik.

The post-modern world we live in is an eternal witness to many multi-dimensional discussions about the sunnah. The people who speculate on the sunnah gain visibility, and the discussions on the sunnah go so far as to create positive and negative partisanship and classify people according to their approaches to the matter. Sometimes it goes even further to be used as a "faith-meter". In a time like this, when we have turmoil going on in many areas, we need to clarify the meanings bestowed upon the sunnah and their connotations, together with what the sunnah actually means. However, the fundamental subject of this article is to provide a sociological analysis on the social dynamics of the sunnah.

The encountering of Islam with modernism caused many fractures within itself. Essentially one of the greatest challenges in history is that modernism brought the most disputes in Islamic thinking. Modernism brought Western and Islamic thinking and practices face-to-face, leading to an inevitable questioning of themselves and one another. When daily practices and products of the modern world were also adopted in the Islamic world through modernism, this led the individual to question certain religious concepts.

Such that, the concepts of the hadiths and the sunnah had been discussed within different contexts, but the dilemma of accepting or rejecting the hadiths and the sunnah became widespread through modernism. Conceptualizations such as "Qur'an's Islam" are the products of this era. Stuck between Islam and the modern paradigm, a possible problem to run into when encountering the modern world was that some Muslims started to interpret the sunnah in their own personal ways.

The first of these interpretations was to reject the hadiths and the sunnah altogether. Although the rejection of the sunnah has, to some extent, to do with the way that it is perceived, but to a larger extent, it is a consequence of the thought that the sunnah is in disagreement with the idea and the practices of modernism. This can lead individuals to reject the hadiths and the sunnah in order to make their

practices consistent with modernism or to solve the problems caused by the disputes between these ways of thinking.

This is the point where it becomes critical to correctly interpret the sunnah. Certain traditionalist approaches, which believe themselves to be following in the footsteps of the ulama, handle the concepts of the hadiths and the sunnah at the level of narratives, degrading the sunnah to mere historical stories. These approaches are not interested in how the meaning of the sunnah can be extended according to different aspects of history. What is more, the narrative approach ignores the requirement of evaluating the hadiths according to hadith principles, and establishes its argument around a stance of total “claiming” or “defending”.

What is the Sunnah?

The sunnah is undoubtedly defined in many ways in related books. This article does not aim to list and reiterate these definitions, it rather seeks to underline some aspects regarding the content of the sunnah in order to exhibit the relationship between the sunnah and social dynamics. Thus, it will be possible to analyze these dynamics more thoroughly.

Erul addresses the definition of the sunnah in two dimensions. According to him, the sunnah, by definition is can be the method, custom, way of living, or behaviors the Prophet exhibited or specified, or the unity of the sunnah and the Qur'an. The Prophet attaches the following five meanings to the sunnah: 1 - Pioneering a function, whether good or bad, breaking new ground, exhibiting exemplary behaviors for people. 2 - To state, to specify. 3 - To execute a certain rule, to handle something. 4 - To demonstrate exemplary behavior, a sunnah. 5 - To follow a trail, to follow a path.¹ Through these particulars, Erul outlines the concept of the sunnah.

We see that various definitions of the sunnah portray or underline its various aspects. For example, Aşur's definition looks at the sunnah through the frame of “lawfulness” and “widespread knowledge”: “Behaviors which became widely known and rules of law to the sahabah for they witnessed the Prophet's (p.b.u.h.) practices hundreds of times.”² While the sunnah has an irreplaceable place as a source for fiqh, in our opinion it is rather a weakness to construe the sunnah as an embodiment of a newly constructed understanding of lawfulness. Because this may lead to the construction of a legal concept of life which has no place for customs, culture, historical and social aspects, and is built on strict particular rules. However, the sunnah includes many social norms which can never be lawful, such as the

¹ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 2nd Edition, Ankara, T.D.V. Pub., 2000, p. 15-26.

² Muhammed Tahir bin Ashur, *İslam Hukuk Felsefesi-Gaye Problemi*, translated and annotated by Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, 2nd edition, İst., İz Pub., 1996, p. 37.

concepts of customs, cognizance and ethics. Perception of the sunnah in a completely legal context produces, through certain formal and cultural aspects in a historical sense, in a society, an attribute which disregards the customs and culture.

Another definition relates the essence of the sunnah to realize an ideal. According to Faruki, the sunnah, as an interpretation of the embodiment of an idea and the realization of the ideal, has turned theory into reality, and therefore shaped the values of Islam, combining these values with an active power. Only with the emergence of the sunnah could the inanimate be brought to life.³ Therefore, according to Faruki, the sunnah is in a sense, an embodiment of life.

Al-Shatibi attaches three meanings to the sunnah. According to Al-Shatibi, the first meaning is the facts which were only revealed to the Prophet and not addressed in the Qur'an, and hold the same value as the general principles stipulated by the Qur'an. The second meaning is the opposite of Bid'ah, which means diversions from a fact. The third meaning is the established actions of the sahabah.⁴ Hamidullah establishes that, "The expression of the sunnah means all the rules, which aren't stated in the Qur'an but taught or preached by the Prophet"⁵, which is a reference to Al-Shatibi's first meaning. Fazlur Rahman stated that the sunnah of the Prophet is a relatively late concept and that in the era of the first Muslims it directly meant Muslim practices⁶, which in itself is a reference to Al-Shatibi's third meaning.

Musa Carullah refers to all the explanations of the Prophet when he states, "All the Greatest Prophet does or intends for the purpose of announcing the revelations and prophecies given to him are the sunnah."⁷ In fact, according to him, the sunnah means the Prophet's lifestyle in his private life and the methods he follows in his social relations and procuring and fulfilling his basic needs.⁸ Tahir B. Hekim defines the sunnah as a method for life,⁹ which partially corresponds to Carullah's idea.

Kırbaçoğlu, in his definition of the sunnah, emphasizes the nature of its world view: "A mindset or a world view, which is the whole of the Qur'an, followed by principles, which the Prophet (p.b.u.h.) regarded as the foundational pillars for directing and administering Muslim society in various fields such as

³ İsmail Raci El-Faruki-Luis Lamia El-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, trans. Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu, 2nd edition, İst., İnkılab Pub., 1997, p. 131.

⁴ Al-Shatibi, *El-Muvafakat-Sosyal İlimler Metodolojisi*, trans. Mehmet Erdoğan, v. 4, İst., İz Pub., 1993, p. 2.

⁵ Muhammed Hamidullah, "Sünnet", *İslam Anaiklopedisi*, v. 11, İst., M.E.B. Pub., 1970, p. 243.

⁶ Fazlur Rahman, *Tarih Boyunca Metodoloji Sorunu*, trans. Salih Akdemir, Ankara, Ankara Okulu Pub., 1995, p. 17.

⁷ Musa Jarullah Bigiyaf, *Kur'an-Sünnet İlişkinine Farklı Bir Yaklaşım-Kitabu's-Sünne*, trans. Mehmet Görmez, Ankara, Ankara Okulu Pub., 1998, p. 6.

⁸ See: Musa Carullah, *ibid.*, p. 6.

⁹ Muhammed Tahir Hekim, *Sünnetin Etrafındaki Şüpheler*, trans. Hüseyin Arslan, İst., Pınar Pub., 1985, p. 15.

faith, prayers, conveyance of religion, education, ethics, law, politics, economy, etc; meaning all aspects of life, at the individual, social and universal levels.”¹⁰ Kırbaşođlu’s definition seems to carry and offer an advantage which might essentially bring the discussions of strict narratives to an end, since interpreting the sunnah within a world-view context is sure to enable the world of Islam to reach to a consensus without drowning in individual discussions. According to him, the purpose of the sunnah is to form a new kind of Islamic society and a model of civilization, centered around the principles set by the sunnah.¹¹

We are intending to define the sunnah as follows: “The sunnah is a collective experience of the Qur’an by the Prophet (p.b.u.h.) and the sahabah (ummah) in a particular setting of society and culture, during a certain historical period.” Due to the necessity of being concise, definitions may not be fully clear. Therefore it is helpful to attach a short explanation to the definition and put forward essential attributes of the sunnah.

Firstly, the sunnah is not the Prophet’s private and individual behaviors and traits. It is the model of interaction the Prophet exhibited when communicating with his ummah. For example, the fact that the Prophet likes or does not like a particular type of food cannot be suggested as a sunnah. This is a personal trait. In this sense, we can say that the models (patterns) which transcend this subjectivity, and have a place in social memory can be defined as the sunnah.

Secondly, the sunnah is a real-life Qur’anic experience. Moving forward from an operational distinction of the Qur’an, theory and sunnah practice, it is the practice of the revelations by the Prophet within the ummah (society). Experiences, or in a classical sense living/practices, are proof that theory can transcend being a sum of claims or being a manifesto, and enter life and actually be applicable. In this way celestial becomes earthly and local.

The third fact is the sunnah being an example for the ummah. A perfect example for a society on how to experience/implement the revelations it receives. But one must never forget that this example came to life only as long as the Prophet and the ummah participated in the implementation of it.

The fourth fact is the sunnah being the name of the embodiment, which is the Qur’an being experienced within a particular setting of history, society and culture. In this sense it has two attributes. It carries within itself the Qur’an’s universal message as a “purpose”. These purposes are universal in nature and survive time. On the other hand, the form that the sunnah has gained has come into existence within that history, society and culture, and within the confines of those possibilities and limits. For this reason the sunnah may change in form from time to

¹⁰ M. Hayri Kırbaşođlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet-Eleştirel Bir Yaklaşım*, 3rd edition, Ankara, Ankara Okulu Pub., 1997, p. 104.

¹¹ M. Hayri Kırbaşođlu, *ibid*, p. 105.

time. For example, miswak, which the Prophet used to clean his teeth, can today be replaced with a toothbrush. It is only possible to continue serving this aim using more current tools. The Prophet's clothes, meals and tools also carry these attributes of culture and history. Therefore, the claim that imitations of these follow the sunnah does not seem to be valid.

At this point, we believe that we have clarified the relationship and dialogue between the sunnah, history and society. We first need to accept that, moving forward from the meanings of "trail" and "path", the sunnah was a key factor in forming a certain historical inheritance. As a matter of fact, although the religion of Islam is the particular religion brought down to the Prophet, it has traces which go all the way back to Adam. The Prophet particularly inherited some accounts from Abraham and had those followed on as sunnah. This provides a connection to tradition and in a greater sense, continuity, in the sunnah.

Undoubtedly, Arab society has carried to the present day, some models of behavior which they refer to as sunnah and originate from the society of that time. Islam did not completely reject these, leaving out those which were not in agreement with its own paradigm and parameters. In this sense, it is possible to say that the sunnah is a continuation of some past traditions and practices. The fact that the sunnah is referred to as a tradition in Western languages is understandable in this sense.

To say that the sunnah is an experience of the Qur'an, in other words the theory, is also consistent with the abovementioned point. The fact that the Qur'an was experienced under the historical and cultural conditions of that time is meaningful in the sense that it had been experienced by the prophets of the more distant past, leading to more links in the chain of the sunnah spanning history. In fact, what is being experienced is a universal message. However, the formalities, which come to life through this experience, may carry historical and local characteristics. Therefore, for the purpose of keeping to the sunnah's purpose, some formalities may need to be altered in order to retain its functionality. This is the very aspect which helps the sunnah resist "history", which is always subject to change with time. In this sense, thinking of the hadiths and the sunnah as, "a collection of sayings and behaviors of yesteryear", will result in serious anachronisms.

In its current state, the sunnah is a critical accelerator for forming and preserving social dynamics in Muslim societies. In this sense, we will also suggest that fiqh and the sunnah constitute an opportunity, or even a privilege, which cannot be found in any other religion or tradition. In a conversation with a Japanese academician, I was discussing with him the comparative religious studies, which was his area of research. When I asked him about the distinctive difference of Islam from other religions, his answer was, "fiqh". Indeed, we need to add the sunnah to that too. Because, no religion, including Christianity and Judaism, has such an

extensive accumulation like the sunnah, which evolved into a field of science in and of itself.

Sunnah and Social Dynamics:

This article does not approach the sunnah from a technical angle. Indeed, its approach has to do with the relationship between social life and the sunnah. In this sense we can think of a bi-dimensional relationship. One of these dimensions is the dynamics bestowed by the sunnah to society. The other is the re-interpretation of the sunnah through social dynamics. We can now analyze these interactions through a variety of problems.

As mentioned above, we can qualify the Qur'an as a theoretical text, albeit a bit of a reductive definition for it. The Qur'an is, on the one hand, a perspective regarding life, universe and human beings and on the other hand, it comes with aspects of ethics regarding the relationship between human beings and their environment, and with a universality and a particular set of rules. When we go into details, it is very possible to make an extensive list of the topics touched upon in the Qur'an. This framework constitutes a theory in its not-yet-experienced state, but it is also a theory in that it includes theses in relation to life itself, human beings and the universe. Every sentence in the Qur'an surely means "truth" to a person who believes. However, considering the context of the whole of humanity, these sentences are theoretical propositions.

There have always been different religions, ideologies and philosophies throughout history. Those are also primarily theoretical propositions and interpretations. Buddhism, Marxism, Atheism, etc. are various examples in this sense. For example, Christianity interprets truths in a different way and develops its own approach to the concept of "truth", therefore, adopting a specific world view. Marxism employs a theoretical framework established on a framework which consists of dialectic materialism, labor, exploitation, infrastructure and superstructure. In these states, all of these religions, philosophical ideas and ideologies are mere theories. Buddhism thrived in a limited geographical area and could not expand throughout the world, but it does not seem intent to. Marxism was practiced in various locations, but common belief is that it mostly failed.

When we look at Islam from this point of view, we can see that the Qur'an, by being experienced within a setting of history, culture and society, it did not remain a theory but it has been embodied as "life" itself. What is more, the sunnah was not only adopted for a limited time in the era of the Prophet, but it became the norm throughout much of the history. This historical continuity has only been made possible through the dynamic perception of the sunnah. Indeed, the sunnah is the bringing together of the specific and the whole, in order to construct a way of life within the historical and social conditions of the Prophet's time and after his

example, and then, the continuation of this way of life.¹² In this sense “sunnah” means life.

At this point we need to touch upon the relationship between utopia and reality. The term “utopia”, which comes from the Greek word “topos” prefixed with the negative particle “u”, can be roughly translated as “a place which does not exist”¹³ and is rather of a theoretical nature, is an expression of ideas which only thrive in theory, and does not correspond to any kind of reality in the world that we live in. This is consistent in a sense that when people first listen to the propositions of different ideologies, philosophical ideas and religions, they first think about how possible they are to execute. In this sense, the sunnah must be regarded as an indicator of experience and realization.

Another dimension, which needs to be handled due to the relationship of the theoretical nature of the Qur’an with the sunnah, is the sunnah’s constructive function against possible diversions from or attacks on the Qur’an’s stock and contexts of meaning. Through its journey to the present, the Qur’an has passed through many different ideologies and philosophical ways of thinking. There have always been efforts to connect the Qur’an with particular ideologies or philosophical ideas, and interpret it through their own points of view. Present examples of this are the efforts of liberalism, post-modernism, etc. to use the Qur’an as filler for other ideas and ideologies. On the other hand, the Qur’an also has always been challenged throughout history. At this very point, the sunnah has a very critical function. The Prophet’s sunnah, his examples, models and the perspectives within these prevent taking the Qur’an out of its own meaning and paradigm framework. In connection with this, the sunnah’s functions of detailing and narrating the Qur’an in the classical sense are also realized. Maybe we need to interpret Evzai’s words, “The Book needs the sunnah more than the sunnah needs the Book”¹⁴ in this context. Essentially involving the models of paradigm, purpose and behavior, the sunnah has always detailed these attributes of itself through time.

We have mentioned above that the sunnah is, at the same time, tradition. In one aspect, tradition means all the experiences gained along the timeline of history. Passed from generation to generation, the sunnah functions as part of tradition in our day. Vitality of a religion is only possible when it manages to create tradition. Therefore, how should we construe the relationship between the sunnah and tradition?

The sunnah, for one, has been passed through generations as a paradigm and perspective, as well as behavioral patterns and practices, gaining context and perspective within social memory and acting as a guide along a society’s journey to

¹² See: Mustafa Tekin, “Sünnet Sosyolojisinin İmkanı-İslam Sosyolojisine Sünnet’ten Başlamak”, Sünnet Sosyolojisi, Ed. Mustafa Tekin, Ankara, Eski Yeni Pub., 2013, p. 45.

¹³ Ö. Demir-M. Acar, Sosyal Bilimler Sözlüğü, İst., Ağaç Pub., 1992, p. 370.

¹⁴ Al-Shatibi, *ibid.*, v. 4, p. 24.

the truth. Therefore, the sunnah has passed through many generations before we inherited it. This process has happened via written sources too, but in this study we are focusing on social practices. However, these practices are not passed from one generation, or one geographical location, to another, in the same form. It is experienced afresh within the culture and sociality of every generation, every period and every geographical location. These re-experiences serve to protect the essential purposes of the sunnah, while at the same time creating practices within the extent allowed by their own culture and social norms. Prayers and certain essential aspects of faith are likely to be preserved in terms of content and form. The most essential purpose here is for the Qur'an to gain "life" through the sunnah. Therefore the sunnah, as a practice, carries within itself its own paradigm and perspective, and reveals these in individual and social life through its impact.

It should also be taken into account that since the sunnah went through a social sedentation after the Prophet, it also includes customs, rituals, tradition and certain other types of social norms. In other words, the sunnah is only experienced by society under the name of "sunnah" and through religious forms, and while acting in line with mentioned social norms or taking those into account as a framework, societies keep the sunnah alive. It is possible to witness this in various cases such as a wedding ceremony, contemporary customs and rituals. This is an indicator for the fact that the sunnah appeals to human life in a very wide context and has its own place in social culture.

Therefore, social circles such as family, relatives, neighborhood etc. keep the sunnah in circulation. We especially need to reiterate the critical role of the family, both in terms of practicing customs and tradition so as to pass them on, and also in teaching social roles to the next generation. The language spoken, and the models practiced in a family shows us the reflection of the sunnah on all of the particular aspects of individual traits. Parents' behaviors, clothes, privacy, ethical principles, how they treat their neighbors, etc. mean to both practice the sunnah and construct an understanding of it for the next generation.

However, changes in modern times have isolated family from many of its classical roles, while also weakening the bonds between neighbors, relatives, etc. These were the bonds which tested and reinforced what a new generation learned from their family. Today the family has passed many of its functions onto institutions, and the intense attention of the media and communication technologies have transformed communication, which has led to weakening family bonds and consequently, weakening tradition.

Earlier in the study we touched upon the connection between a religion's survival and tradition and the sunnah. In this context, we also need to study this subject's relationship to social classes and social stratification. As generally known, a society consists of differences and inequalities. For example, individuals in a

society become distinct in terms of gender, age, etc. Society also includes stratification in terms of economic, cultural, etc. criteria. Put simply, there is the wealthy class, there is the middle class and there is the poor. The highbrow and the lowbrow in the old language.

The distinction that is important for our subject is the highbrow and the lowbrow. Highbrow people adopt a rather academic and theoretical understanding approach to religion. After all, a highbrow person would know the reasons behind religious provisions, be able to criticize the narrative they encounter and somehow *adapt* them in order not to be a mere “imitator”. However, the lowbrow adopt almost the exact opposite traits. Since the lowbrow do not possess sufficient education or religious proficiency, their understanding of religion is rather narrative-based, literal and pragmatic. They have inherited most of their religious knowledge from the preceding generation. Therefore, the religiousness in a society is considerably defined by the practices inherited through generations. Awareness about practices is certainly of importance, but these are the characteristics of lowbrow religion, or the public’s religion.

The sunnah, which has entered into daily life, culture, customs and traditions, as well as various social norms over centuries, lives on in practices, whether we are aware of it or not. These practices are sustained by the lowbrow, or the public. For example, a person who intends to build a fountain in a place shows benevolence. Building a fountain is an act of charity in our society. Keeping this tradition up, as a sign of religiousness, essentially means to keep a sunnah living. In the same way, the particular ways and practices of doing prayers and rituals in mosques are embodiments of the sunnah, which have become widely accepted formalities.

At this point we need to mention a specific difference. The highbrow serve a function in updating and criticizing understandings and practices which would lead to formality and dullness, while the common people make inheriting these practices by future generations possible. Religion comes to life through these social functions.

Another important point to consider is the necessity to interpret the sunnah as a lifestyle and world view. As mentioned in the aforementioned definitions, the sunnah also bestows a worldview upon us. We can conclude that the Prophet’s sunnah is the entirety, made up of a point of view towards life. This means looking at life itself, human beings and the universe through a specific frame. It is possible to see many examples of this when we look at the sunnah and many narrated hadiths.

As it is already known, the world we live in is home to many different ideologies and philosophical ways of thinking. These are distinguished by their perspectives towards human beings, the world and the universe. For example, while earthly ideologies limit the existence of the human being to this world,

religion refers to the afterworld too. This alone creates differences in one's purposes and practices within the world. The sunnah has a way to solidify and unveil these world views through its practices.

In this context, the sunnah is capable of constructing a lifestyle for a person through the world view it comprises within itself. Interpreted along with the argument that the sunnah is an experience and concretizes the Qur'an, this proposition could be comprehended more thoroughly. It is possible for the majority of society to quickly administer a practice of the sunnah when they inherit it. However, the relationship of that particular practice to the Qur'an may not be so readily obvious and consistent. How sound this is the subject of another discussion, but we still need to know that this a functioning fact within a society.

In this sense, we have two points to pay attention to, one of which is the mistake of utilizing the sunnah for lawful purposes. As suggested earlier, the sunnah builds a lifestyle through customs, traditions and social norms. Merely creating rules of law out of the sunnah means to substantially miss the sunnah's functions which caters to almost all aspects of life in order to build a complete human being.

Interpreting the sunnah as a world view prevents construing it in a very "particular" way, which could very well put an end to the never-ending discussions surrounding it today. That is, trying to make individual sense of narratives means to lose the wholistic point of view in the sunnah and drowning in details. It is naturally important to subject the hadiths to factual examinations and revisions in order to assess their reliability. However, the social dynamics of the sunnah must never be forgotten.

In this study, we aim to express that since the sunnah includes a set of behavioral codes for the ummah, it relies on certain social dynamics, and feeding them back at the same time, therefore leading to different experiences of Islam in different cultures and different parts of the world, the sunnah is a vital component of Islam due to its critical function of keeping the religion alive.

REFERENCES

- Bigiyaf, Musa Jarullah; Kur'an-Sünnet İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım-Kitabu's-Sünne, translated by Mehmet Görmez, Ankara, Ankara Okulu Pub., 1998.
- Demir, Ö.-Acar, M.; Sosyal Bilimler Sözlüğü, İst., Ağaç Pub., 1992.
- Erul, Bünyamin; Sahabenin Sünnet Anlayışı, 2nd edition, Ankara, T.D.V. Pub., 2000.
- Faruki, İsmail Raci; Faruki, Luis Lamia; İslam Kültür Atlası, translated by Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu, 2nd edition, İst., İnkılab Pub., 1997.

- Fazlurrahman, Tarih Boyunca Metodoloji Sorunu, translated by Salih Akdemir, Ankara, Ankara Okulu Pub., 1995.
- Hamidullah, Muhammed; "Sünnet", İslam Ansiklopedisi, v. 11, İst., M.E.B. Pub., 1970.
- Hekim, Muhammed Tahir; Sünnetin Etrafındaki Şüpheler, translated by Hüseyin Arslan, İst., Pınar Pub., 1985.
- Ibn Ashur, Muhammad Tahir; İslam Hukuk Felsefesi-Gaye Problemi, translated and annotated by Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, 2nd edition, İst., İz Pub., 1996.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri; İslam Düşüncesinde Sünnet-Eleştirel Bir Yaklaşım, 3rd edition , Ankara, Ankara Okulu Pub., 1997.
- Shatibi, El-Muvafakat-Sosyal İlimler Metodolojisi, translated by Mehmet Erdoğan, v. 4, İst., İz Pub., 1993.
- Tekin, Mustafa; "Sünnet Sosyolojisinin İmkânı-İslam Sosyolojisine Sünnet'ten Başlamak", Sünnet Sosyolojisi, Ed. Mustafa Tekin, Ankara, Eski Yeni Pub., 2013.

السنة والحراك المجتمعي *

أ.د. مصطفى تكين

جامعة إسطنبول - كلية الإلهيات؛ قسم سوسولوجيا الدين : mtekin7@hotmail.com

الخلاصة:

تُعد السنة واحدة من المسائل التي تشهد نقاشاً وجدلاً نشطاً في الفكر الإسلامي. وأكثر الجوانب التي تحظى بالمناقشة جانب الصحة، مما يجعلها عرضة وهدفاً لسهام النقد. ولكن ما عدا ذلك، إذا ما أخذنا السنة من ناحية وظيفتها أو فعاليتها الاجتماعية التي توفرها فإننا نكون أمام لوحة مختلفة تماماً.

سوف يتم في هذه المقالة تناول السنة من هذه الناحية، والتعريب على تحليلات مقتضبة. فيتم أولاً تقديم تعريف مختصر للسنة والذي سيكون أساساً لحديثنا. وإن تعريف السنة على أنها تجربة أو تطبيق القرآن الكريم في الحياة الاجتماعية يعطينا شفرة أو رمزا عمليا لها من جهة، ومن جهة أخرى تتيح تلك التجربة إمكانية إعادة تطبيقها في المستقبل.

وإذا انتقلنا إلى الحديث عن العلاقة المتقابلة بين النظري والحياة العملية، فإن السنة تظهر قبل كل شيء أن القرآن الكريم ليس بالأمر الطوباوي الخيالي، وإنما أمر يكتسب حيوية عبر المراحل التاريخية وداخل الثقافات المختلفة. وبهذا المعنى فإن تجربة السنة ليس لها نظير في أي دين آخر. ومن جهة أخرى فإن شفرات أو رموز العمل السلوكي التي ولدتها تكشف عن صفتها العالمية البادية في انفتاحها على كل الأزمنة والأمكنة.

وهناك أمر مهم آخر، وهو الفوارق والتباينات ومظاهر عدم المساواة الموجودة داخل المجتمعات، والتي تُعد التربية والتعليم، والدخل، والجنس، والعمر من أسبابها المهمة، فتأتي السنة التي أنشأها النبي ﷺ مع أمته، ومن خلال التراث الذي شكلته ضامناً لاستمرار الدين وخاصة عند الطبقات الاجتماعية الدنيا، حيث إن أغلب الناس يعرضون شفرات السلوك التي تحتويها المقومات الثقافية والمستقبلية حتى دون أن يعلموا أنها سنن. فالسنة في هذا السياق تستثمر من جهة التفاعل الاجتماعي، ومن جهة أخرى تتقل عن طريق هذه من جيل إلى آخر.

الكلمات المفتاحية: السنة، المجتمع، التراث، الثقافة، التفاعل، الحركة

Sünnet ve Toplumsal Dinamikler

Özet

Sünnet, İslam düşüncesinin dinamik tartışma konularından birisidir. Daha çok sahilik üzerinden tartışması yapılan Sünnet, en fazla bu sebeple eleştiri konusu yapılmaktadır. Fakat bunun dışında Sünnet'in toplumsal işlevi ve sağladığı dinamikler açısından ele alındığında karşımıza bir başka resim çıkmaktadır.

Bu makale, Sünnet'e bu açıdan yaklaşmakta ve kısa analizler yapmaktadır. Makalede önce, anlatımlarımıza temel oluşturacak şekilde kısaca sünnet tanımı üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda Sünnet'in Kur'an-ı Kerim'in toplumsal hayatta bir deneyimleme olarak tanımı, onun hem bir davranış kodu hem de geleceğe doğru yeniden deneyimlenebilmesi imkanını vermektedir.

* هذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Sünnet ve Toplumsal Dinamikler" التي نشرت في العدد السابع والثامن من مجلة الإلهيات الأكاديمية (مصطفى تكين، السنة والحراك المجتمعي، ديسمبر ٢٠١٨، العدد: ٧-٨، ص ١٦٣-١٧٤). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

Teori ile hayat arasındaki karşılıklı ilişkiden bahsedeceksek Sünnet, Kur'an-ı Kerim'in ütopya olmadığını, farklı kültür ve tarihsellikler içinde hayatiyet kazanacağını göstermektedir her şeyden önce. Bu anlamda Sünnet'in karşılığı olabilecek tecrübenin hiçbir dinde karşılığı yoktur. Diğer yandan Sünnet'in ortaya çıkardığı davranış kodları, onun tüm zamanlara açılım yapmasında bir evrenselliği ifşa etmektedir.

Önemli bir nokta da şudur: Toplum kendi içerisinde eşitsizlik ve farklılıklardan oluşur. Eğitim, gelir, cinsiyet, yaş bu eşitsizliklerin sebepleridir. Hz. Peygamber'in ümmeti ile birlikte inşa ettiği Sünnet, oluşturduğu gelenekle bilhassa alt sosyal katmanlarda dinin devamlılığını sağlamaktadır. İnsanların çoğu Sünnet olduğunu bile bilmeden gelecek ve kültürel öğelerin içerdiği davranış kodlarını sergilemektedir. Bu bağlamda Sünnet, bir yandan toplumsal dinamikleri işletmekte, diğer yandan bu dinamiklerle nesilden nesile aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, toplum, gelenek, kültür, toplumsal dinamik

Sunnah and Social Dynamics

Abstract

Sunnah is one of the dynamic discussion topics of Islamic thought. The Sunnah, which is mostly debated over authoritarianism, is the subject of criticism for this reason. However, when we consider the social function of the Sunnah and the dynamics it provides, another picture emerges.

This article approaches the Sunnah in this respect and makes short analyzes. In the article, firstly, the definition of the Sunnah is emphasized. In this sense, the definition of Sunnah as an experience of Quran in social life gives him the possibility to experience a code of behavior as well as to re-experience towards the future.

If we are to talk about the mutual relationship between theory and life, Sunnah shows that the Holy Quran is not a utopia and that it will gain life in different cultures and historicities. In this sense, there is no equivalent in the experience of Sunnah. On the other hand, the codes of behavior produced by Sunnah reveal a universality in its opening to all times.

One important point is that the society consists of inequality and differences within itself. Education, income, gender, age are the causes of these inequalities. The Sunnah, which the Prophet built with his ummah, ensured the continuity of religion in the lower social layers with the tradition he created. Most people will come without knowing that there is Sunnah and display the codes of behavior contained in cultural elements. In this context, Sunnah operates social dynamics on the one hand and on the other hand it is transferred from generation to generation with these dynamics.

Keywords: Sunnah, society, tradition, culture, social dynamics

تستمر السنة بوصفها موضوعاً للنقاشات والجدالات ذات الأبعاد المختلفة التي تجري في عصر الحداثة الذي نعيشه. حيث إن المتكلمين عن السنة يحققون لأنفسهم مكانة عن طريق مقارباتهم الجارية حولها، وحتى إنه يتم استعمال جدل السنة بصورة توظيفية لتقوم بمهمة تشكيل تيارات أو مناصرات سلبية وأخرى إيجابية في المجتمع. والأبعد من ذلك قد يتم تحميلها أحياناً مهمة «قياس الإيمان». وفي مثل هذا الزمن الذي تطبق فيه التعقيدات والأزمات من كل ناحية يجب أولاً توضيح المعاني التي يجري تحميل السنة بها وتداعياتها، وبعد ذلك بيان ما الذي تعنيه السنة. إلا أن موضوع مقالتنا الأساسي إنما هو إجراء تحليل اجتماعي للحركة الاجتماعية المرنة التي تتمتع بها السنة.

لقد أدت مواجهة العالم الإسلامي مع الحداثة إلى انكسارات متعددة. وفي الواقع فإن أكثر ما أحدثته الحداثة التي تُعد واحدة من أكبر تحديات التاريخ من شروخ واضطرابات إنما أحدثته في الفكر الإسلامي. وفي هذه المرحلة تعرضت الأفكار والأفعال الغربية والإسلامية إلى مراجعة ومساءلة متبادلة. ولكن لما دخلت التطبيقات العلمية والمنتجات اليومية للعالم الحديث مع حداثتها إلى العالم الإسلامي تعمقت مراجعة ومساءلة المفاهيم، وبشكل خاص الدينية منها.

فرغم أن الحديث والسنة كانا محل جدل وخلاف منذ قرون طويلة، إلا أن التوجه المتمثل بقبول أو رد الحديث والسنة قد اتسع ولاقى رواجاً أكبر مع الحداثة. فالاصطلاحات أو المفاهيم الجديدة مثل "إسلام القرآن" هي من نتاج هذه المرحلة. وعندما أصبحت الذهنيات المضطربة والمنحصرة بين النموذج الفكري الإسلامي والحداثي - ومن الطبيعي حدوث ذلك - أمام العالم الحديث وجهاً لوجه أبدت في إطار السنة مواقف وردات فعل مختلفة ومتباينة عن بعضها البعض.

وتمثلت أولى ردات الفعل هذه برد الحديث والسنة بشكل قطعي. قد يكون لرد السنة علاقة بطريقة أو شكل فهمها، إلا أنها ناتجة بدرجة أكبر عن فكرة تضاربها وتناقضها مع الفكر الحداثي وتطبيقاته العملية. حيث يرى بعض القائلين بهذا: إن تحقيق الانسجام أو إزالة الاغوجاج وتصحيح مواضع الخلل إنما يكون عن طريق إنكار الحديث والسنة.

وفي الحقيقة فإن شكل أو طريقة فهم السنة تكتسب أهمية كبيرة هنا. فقسم من أصحاب المقاربات التقليدية والتراثية الذين يعتقدون في عصرنا الحالي أنهم سائرون على خطى العلماء الكلاسيكيين يتناولون مسألة الحديث والسنة بمنطق الرواية المحض، فيقدمون تفسيرات حبسية التاريخ كونوها حول طريقة فهم السنة. وفي السياق ذاته فإنهم لا يهتمون بكيفية شرح السنة نفسها عبر التاريخ، وخلال مراحلها المختلفة. وإن المقاربة الروائية تنطلق في مواقفها من مبدأ شمولي في الحفاظ على الروايات أو تشكيل خط دفاع عنها دون أن تكلف نفسها حتى بتقييم الأحاديث ضمن نطاق أصول الحديث.

ما هي السنة؟

لا شك أن هناك تعريفات مختلفة كثيراً في الكتب المهمة بمسألة السنة. وهدفنا هنا ليس إيراد هذه التعريفات وتكرارها مرة أخرى. ولكن الهدف هو توضيح بعض النقاط حول مضامين السنة في سياق إثبات أو إظهار علاقة السنة بالحياة الاجتماعية الفعالة. وبذلك سيكون بالإمكان دراسة وتحليل هذه الطاقة المتجددة بصورة أصح.

في مسألة تعريف السنة ينظر الأستاذ أرول «إلى الموضوع ببعدين أو جانبيين مختلفين. فوفقاً لرأيه فإن السنة من حيث الاسم تُستخدم بثلاث معانٍ هي: الطريق، والعادة، ونمط حياة؛ وأنماط السلوك والتصرفات التي فعلها النبي ﷺ أو بينها؛ بحيث تلازم السنة القرآن ويتحدان معاً. وأما السنة بلغة النبي ﷺ فتحتوي على خمسة معانٍ:

١. الإمامة في عمل ما خيراً كان أو شراً، وذلك بتحديد الاتجاه وشق طريق جديد، والإتيان بسلوكيات

وتصرفات يتبعها الآخرون.

٢. البيان، والتقرير.

٣. اتباع قاعدة مقررة في المعاملة.

٤. وضع سلوكيات، أو سنن نموذجية.

٥. الاتباع والسير على النهج^(١).

إن هذه البنود التي أوردتها أروول ترسم إطاراً عاماً حول مضامين السنة.

وإننا نجد في التعريفات المختلفة للسنة على مضامين ومحتويات من شأنها أن تغلب أبعاداً وجوانب مختلفة لها، أو تركز عليها. فمثلاً نرى أن تعريف ابن عاشور يتوقف على الجانب "القانوني"، وجانب "التواتر": إن أفعال النبي ﷺ بمثابة التواتر العملي بالنسبة لكل صحابي، وذلك بسبب رؤيته المتكررة لها، بحيث يمكن استنتاج غاية قانونية أو مقصد شرعي من مجموعها^(٢).

رغم مكانة السنة الهامة والضرورية من ناحية كونها مصدراً للفقه، فإننا نرى اعتبارها بالكامل أداة أو أساساً لبناء نظام قانوني نقطة ضعف في عصرنا الحالي. لأننا في هذه الحالة نكون بصدد محاولة إنشاء أو بناء الحياة كنظام قانوني عن طريق خصوصيات محددة بشكل صارم دون إتاحة المجال للأعراف، والعوامل الثقافية، والتاريخية، والاجتماعية. هذا في حين أن السنة تحتوي على الكثير من المعايير أو العناصر الاجتماعية التي ليس من شأنها أن تكون قانونية. وأولى هذه العناصر هي جملة من المفاهيم والمصطلحات مثل: العرف، والعادات، والأخلاق. فتصور السنة وفهمها بكاملها ضمن إطار قانوني من شأنه أن يؤدي إلى ظهور موقف يتجاهل الفوارق الثقافية والشكلية بين المجتمعات والعصور، وكذلك الأعراف والتقاليد والثقافات الموجودة في كل مكان وكل زمان.

وأما التعريف الآخر فيقوم بتضمين السنة في سياق تحقق الأمر المثالي. فوفقاً للفاروقي فإن السنة باعتبارها تجسيداً للفكرة وتحقيقاً للمثال قد حولت النظرية إلى الواقع؛ وبذلك قد أضفت على قيم الإسلام شكلاً معيناً، وتوحدت مع قوة متحركة. فعندما وجدت أو ظهرت السنة دبت الحياة بالشيء الذي كان في حالة سبات^(٣). ومن ثم فإن السنة من وجهة نظر الفاروقي هي بمثابة إضفاء الحياة على القرآن.

يقول الشاطبي إن السنة استعملت على ثلاثة معان. فالأول هو أن لفظ «السنة» أطلق على ما جاء منقولاً عن النبي ﷺ على الخصوص، مما لم يُنص عليه في الكتاب العزيز، بل إنها نص عليه من جهته ﷺ، ولا فرق إن كان بياناً لما في الكتاب أو لا. وأما الثاني فيطلق في مقابلة البدعة؛ وأما الثالث فهو أن لفظ السنة أطلق على ما

(١) بنيامين أروول، مفهوم السنة عند الصحابة، الطبعة الثانية، أنقرة، منشورات وقف الديانة التركي، ٢٠٠٠، ص، ١٥-٢٦.

(٢) محمد الطاهر بن عاشور، فلسفة القانون/ التشريع الإسلامي - مشكلة الغاية/ المقصد، ترجمة وتعليق: وجدي أكبوز- محمد أردوغان، الطبعة الثانية، إسطنبول، منشورات إيز، ١٩٩٦، ص، ٣٧.

(٣) إسماعيل راجي الفاروقي - لويس لاميا الفاروقي، أطلس الثقافة الإسلامية، ترجمة: مصطفى أوكان كبار أوغلو - زرين كبار أوغلو، الطبعة الثانية، إسطنبول، منشورات انقلاب، ١٩٩٧، ص، ١٣١.

عمل عليه الصحابة^(٤). وعندما يقول حميد الله: «لقد بدأ الناس يفهمون من لفظ السنة اعتباراً من عهد النبي ﷺ»^(٥) أنها كافة القواعد والمبادئ التي علمها النبي الناس وحثهم عليها، ولو كانت غير مذكورة في القرآن^(٦) فإنه يشير إلى المعنى الأول الذي ذكره الشاطبي. وعندما يقول فضل الرحمن: «إن مصطلح سنة النبي مصطلح متأخر نسبياً، وأن السنة عند المسلمين الأوائل إنما كانت تدل على أعمال وممارسات المسلمين أنفسهم»^(٧) فإنه يشير إلى المعنى الثالث الذي ذكره الشاطبي.

وعندما يقول موسى جار الله: «إن كل ما فعله رسول الله صلى الله عليه وسلم أو حاول فعله بهدف تبليغ الرسالة والوحي الذي نزل عليه فهو سنة»^(٨)، فإنه يقصد كل ما صدر عن النبي ﷺ من أقوال وبيانات. فحسب رأيه فإن السنة تشمل كلاً من نمط معيشته وسلوكه في حياته الخاصة، والمنهج الذي اتبعه في علاقاته الاجتماعية مع الناس، والطريقة التي سلكها في تلبية وتأمين احتياجاته الخاصة^(٩). ويتفق طاهر بن حكيم نسبياً مع جار الله من خلال توصيفه السنة بمنهج حياة^(١٠).

وأما عندما يعرف كرباش أو غلو السنة فإنه يؤكد على الجانب المتعلق برؤيتها العالمية: «إنها ذهنية أو رؤية عالمية شكّلها مجمل القواعد والمبادئ وعلى رأسها القرآن الكريم والتي اعتمد عليها النبي ﷺ في توجيه وإدارة المجتمع الإسلامي الأول في مختلف الميادين، مثل العقيدة، والعبادات، والتبليغ، والتربية، والأخلاق، والقانون، والسياسة، والاقتصاد؛ وباختصار في كل ميادين الحياة الفردية، والاجتماعية، والعالمية»^(١١). وفي الواقع يبدو أن تعريف كرباش أو غلو يتمتع بميزة من شأنها وضع حد لجدالات وخلافات الرواية الجزئية والخاصة. لأن من شأن قراءة السنة ضمن إطار رؤية عالمية انتشالها من مستنقع الخلافات والجدالات المتباينة السائدة في العالم الإسلامي وتأمين وصولها إلى مبادئ وأسس محددة. فحسب رأيه فإن هدف السنة هو بناء نموذج حضارة ومجتمع إسلامي جديد قائم على الأسس والمبادئ التي وضعتها السنة^(١٢).

وأما نحن فنميل إلى تعريف السنة وفق الآتي: «السنة هي تجربة وتطبيق النبي ﷺ وبمساهمة من الصحابة والأمة للقرآن الكريم خلال مرحلة تاريخية، وضمن ظروف اجتماعية وثقافية معينة ومحددة». قد تتضمن التعاريف بعض الغموض والإبهام بسبب طبيعة التعريف التي تستوجب الاختصار والاقتضاب. ولذلك نجد فائدة في إجراء توضيح مختصر للتعريف، وبيان خصائص صفات السنة الأساسية.

(٤) الشاطبي، الموافقات - منهجية العلوم الاجتماعية، ترجمة: محمد أردوغان، ج ٤، إسطنبول، منشورات إيز، ١٩٩٣، ص، ٢.

(٥) محمد حميد الله، "السنة"، الموسوعة الإسلامية، ج ١١، إسطنبول، منشورات MEB، ١٩٧٠، ص، ٢٤٣.

(٦) فضل الرحمن، مشكلة المنهجية عبر التاريخ، ترجمة: صالح أكدمير، أنقرة، منشورات مدرسة أنقرة، ١٩٩٥، ص، ١٧.

(٧) موسى جار الله بيرغيف، مقاربة مختلفة لعلاقة القرآن والسنة - كتاب السنة، ترجمة: محمد غورمز، أنقرة، منشورات مدرسة أنقرة، ١٩٩٨، ص، ٦.

(٨) انظر: موسى جار الله، المرجع السابق، ص، ٦.

(٩) محمد طاهر حكيم، شبهات حول السنة، ترجمة: حسين أرسلان، إسطنبول، منشورات بنار، ١٩٨٥، ص، ١٥.

(١٠) محمد خيري كرباش أو غلو، السنة في الفكر الإسلامي - مقاربة نقدية، الطبعة الثالثة، أنقرة، منشورات مدرسة أنقرة، ١٩٩٧، ص، ١٠٤.

(١١) محمد خيري كرباش أو غلو، المرجع السابق، ص، ١٠٥.

أولاً: السنة ليست أفعال النبي الخاصة والفردية وأموره وأحواله الذاتية الشخصية. وإنما هي نماذج وضعها النبي ﷺ في إطار تفاعله وتعامله مع الأمة. فمثلاً لا يمكن اعتبار مسألة حب النبي لبعض الأطعمة أو كرهها من السنة. لأن مثل هذه الأمور شخصية عند الإنسان. وبذلك يمكننا القول إن السنة هي النماذج التي تتجاوز هذه الخاصية الذاتية الشخصية وتحتل مكاناً في الذاكرة الجماعية.

ثانياً: السنة هي تجربة تطبيق القرآن الكريم. فإن انطلقنا في القول من تمييز عملي متمثل بأن القرآن نظري، والسنة عملية فإن السنة تُعد حينها انعكاساً للوحي داخل الأمة (المجتمع) في شخص النبي ﷺ. والتجارب التطبيقية حسب التعبير الكلاسيكي تثبت أن النظريات ليست جملة من الادعاءات أو مجرد بيان فحسب؛ وإنما أمر قابل للتطبيق والعمل به في الحياة. وبذلك يتم تحويل الشيء السواوي إلى أرضي.

ثالثاً: وأما المحتوى الثالث الذي يظهر مما تقدم فهو أن السنة مُثل عليا ونماذج بالنسبة للأمة. فهي النموذج الذي تم تنفيذه في أعلى المستويات بشأن كيفية تطبيق تجربة الوحي من قبل المجتمع الذي نزل عليه. ولكن ينبغي ألا ننسى بأي شكل من الأشكال أن هذه النموذجية استمرت مدى حياة النبي ﷺ، ونُفذت وتحققت داخل حياة ما، وأن للأمة دوراً وإسهاماً فيها.

رابعاً: السنة اسم للصيغة التي اكتسبتها تجربة تطبيق القرآن الكريم هذه ضمن ظروف تاريخية، واجتماعية، وثقافية، ومرحلة معينة. وهي هذا السياق تتمتع بخاصيتين. فالقرآن الكريم يحمل رسالة «هدفاً» عالمياً يتجاوز التاريخ والزمن. وهذه الرسائل والأهداف العالمية يتم حفظها وحمايتها في الفترات اللاحقة. ومن جانب آخر فإن الصيغة التي حازتها واكتسبتها السنة إنما وجدت داخل تلك الحالات التاريخية، والاجتماعية، والثقافية وضمن حدودها وإمكاناتها. ولهذا السبب فقد تظهر بعض التغيرات في صيغ وأشكال السنة. فمثلاً لتحقيق نظافة الأسنان استخدم النبي ﷺ السواك وأوصى به، وهذا قد يشهد تغيراً، ويُستعاض عنه بفرشاة الأسنان على سبيل المثال كما هو حاصل في عصرنا هذا. وهذا يعني أن إدامة هذا الهدف والحفاظ على استمراريته لا يكون إلا باللجوء إلى هذه الأدوات المختلفة. وكذلك الأمر بالنسبة لمسألة لباس رسول الله، ومائدته، والأدوات التي استعملها فهي تُحمل على هذه الظرفية الثقافية والتاريخية. لذا فإن الادعاء أن تقليد هذه الأمور هو اتباع لسنة من السنن لا يبدو صحيحاً.

والآن إذا أردنا إجمال ما أوردناه في الأعلى فنعتقد أننا بيننا العلاقة والتحاورية القائمة بين السنة، والتاريخ والمجتمع. وانطلاقاً من معنى السنة الذي يفيد «الطريق» و«الأثر» فيجب أن نقر بتأثير بعض الموروث التاريخي في تشكيلها أيضاً. فحتى وإن كان دين الإسلام اسم يُطلق بشكل خاص على الدين الذي نزل على سيدنا محمد، فإن لهذا الدين إراثاً وجذوراً تعود إلى سيدنا آدم. وهناك أمور ورثها النبي ﷺ من الأنبياء قبله وخاصة من إبراهيم عليه السلام وطالب باتباعها على أنها سنة. وهذا الأمر من شأنه تأمين الارتباط بالسنة واستمراريتها عن طريق التراث والتقليد.

ولا شك أن لدى العرب أشكالاً من السلوك والتصرفات التي يعود مصدرها إلى مجتمع ذاك العصر، فحافظوا عليها وأطلقوا عليها تسمية السنة. والإسلام لم يرد أشكال السلوك هذه جملة وتفصيلاً، وإنما تم رد

تلك التي لا تتوافق مع معاييرهِ ومبادئهِ فحسب. وبذلك يمكننا القول إن السنة حافظت على استمرار بعض الأعراف والعادات القديمة. وإن المزايم الغربية حول موازاة السنة للتراث والعادات والتقاليد تجد لها أرضية في هذا المضمار.

وإن قولنا: إن السنة إنما هي تجربة تطبيق القرآن الكريم، أي تطبيق النظريات القرآنية يلتقي في الواقع مع النقطة المذكورة في الأعلى. فتطبيق القرآن في الظروف التاريخية والثقافية السائدة خلال ذلك العصر له أهمية في سياق تطبيقه من مختلف الأنبياء السابقين، وإضافة السنة نتيجة لذلك إلى الميراث التاريخي؛ لأن الذي جرى تطبيقه إنما هو في الحقيقة رسالة عالمية. إلا أن الأشكال والصيغ التي تتكون نتيجة هذه التجربة التطبيقية قد تحمل طابعاً تاريخياً ومحلياً. ولذلك فإن السنة قد تشهد في كل مرحلة تغييراً لبعض الصيغ والأشكال الوظيفية بشرط المحافظة على الهدف. ويُعد هذا الأمر أحد العوامل التي تضمن للسنة في المراحل المستقبلية القدرة على الصمود والمقاومة في مواجهة «التاريخ» المتسم بالتغير والتبدل المستمر. وفي هذا السياق فإن النظر إلى الحديث والسنة على أنها «منظومة من الأقوال والأفعال» الثابتة والمنتهية والمنغلقة على أي تغيير من شأنه أن يؤدي إلى مفارقات خطيرة.

وبناء على هذا فإن السنة تُعد عاملاً مهماً في تأمين الحركة الاجتماعية للمجتمعات الإسلامية، وضمان استمرارها. وفي هذا السياق فإننا نستطيع الادعاء أن السنة إلى جانب الفقه تُعد قوة وحتى امتيازاً غير موجودين في أي دين وتراث آخر. فذات مرة كنت أجالس أكاديمياً يابانياً، وكنا نتحدث عن المقارنة بين الأديان التي كانت موضوعاً لدراسة يقوم بها. فسألته عن أهم صفة يميز بها الإسلام من غيره، فكان جوابه: الفقه. وفي الواقع نستطيع إضافة السنة إلى ذلك أيضاً. إذ لا يمكننا أن نجد في أي دين بما فيها المسيحية واليهودية مخزوناً ضخماً من المدونات مثل السنة التي تحولت إلى علم مستقل قائم بذاته.

السنة والحراك المجتمعي:

نحن لا نقوم في هذه المقالة بتقييم السنة تقييماً تقنياً فنياً. وبشكل أوضح إن مشكلتنا تتمحور حول العلاقة بين السنة والحياة الاجتماعية. وفي هذا الصدد يمكننا التفكير في علاقة ذات جانبين. فأما الجانب الأول فهو الحيوية التي أكسبتها السنة للمجتمع. وأما الثاني: فهو إعادة تعريف السنة من خلال الحيوية والمرونة الاجتماعية. والآن بإمكاننا إجراء تحليل مقتضب لهذه التأثيرات أو التفاعلات من خلال إشكالات مختلفة.

يمكننا وكما بينا في الأعلى أن نسمي القرآن بالنص النظري مع أن هذا التعبير اختزالي قليلاً بالنسبة للقرآن الكريم. فالقرآن من جهة منظوره إلى الحياة، والكون، والإنسان، ويحتوي على جملة من القواعد والمبادئ الخاصة والشاملة والأخلاقية حول العلاقة بين الإنسان والإله، وبين الإنسان والإنسان، وبين الإنسان والكون. ولا شك أننا لو انتقلنا إلى الخوض في التفاصيل فبالإمكان تنظيم قائمة مؤلفات عن الموضوعات والقضايا التي يتحدث عنها القرآن. وهذا الإطار الذي بيناه يعبر من جهة عن نظرية بوضعها المجرد الذي لم يدخل حيز التجربة والتطبيق، ومن جهة أخرى يُعد نظرية أيضاً من ناحية احتوائها على اطروحات ورسائل حول الحياة، والإنسان، والكون. لا ريب أن كل جملة من القرآن الكريم تعبر عن الحقيقة في نظر الإنسان المؤمن به. ولكن

عندما نأخذ المجتمع الإنساني كله بعين الاعتبار فإن هذه الجمل تكون حينها عبارة عن فرضيات ومقترحات نظرية فحسب.

لقد كانت الأفكار والتوجهات الدينية، والأيدولوجية، والفلسفية المختلفة والمتنوعة موجودة في المجتمع الإنساني على مدى التاريخ. وهي بالنسبة للإنسانية في بادئ الأمر عبارة عن فرضيات وأشكال من القراءة النظرية المجردة. ومن أمثلة ذلك البوذية، والماركسية، والإلحادية وغيرها. فمثلاً تقوم المسيحية بقراءة الحقيقة بشكل مختلف، وتطور وجهة نظر إلى مفهوم «المطلق» من زاويتها الخاصة، وتنظر إلى العالم بصورة مختلفة. وإن الماركسية ترسم أمامنا بإطار نظري متمحور على مفاهيم المادية الجدلية، والجهد، والاستغلال، والطبقة الدنيا (البروليتاريا) والطبقة العليا (الملاك) وكل هذه الأديان، والأفكار الفلسفية، والأيدولوجيات بحالتها هذه عبارة عن نظريات. فالبوذية وجدت لها مساحة تطبيق وتجربة ضمن مساحة جغرافية محددة ولم تتحول إلى العالمية. وفي الأساس لا يبدو أن لها مثل هذا الادعاء أو التطلع نحو العالمية. وأما الماركسية فقد أتاحت لها فرصة التطبيق والتجربة في مناطق جغرافية متعددة، ولكن توصلت الآراء والإقارات بصورة عامة إلى أنها باءت بالفشل بدرجة كبيرة.

وإذا ما نظرنا إلى الإسلام في هذا الإطار يتبين أن القرآن كنظرية أثبت من خلال تجربته وتطبيقه ضمن مجرى تاريخي، وثقافي، واجتماعي، أثبت أنه لم يبق عند المستوى النظري فحسب، وإنما تحول إلى واقع عملي، وحياتي معاش. وبالإضافة إلى ذلك يتبين أيضاً أن السنة لم تكن تجربة خاصة ومحصورة في عهد النبي ﷺ فقط، وإنما استمر تطبيقها في مراحل وفترات تاريخية مختلفة. وهذه الاستمرارية التاريخية إنما تحققت عن طريق فهم السنة وتصورها تصوراً مرناً متحركاً عبر التاريخ. وفي الواقع فإن السنة هي جمع اللوحات الصغيرة والكبيرة القائمة في شخصية رسول الله النموذجية، وكذلك الموجودة في الظرف التاريخي والاجتماعي لذاك العهد ورفصها مع بعضها بغية بناء حياة، وإضفاء الاستمرارية على هذه الحياة^(١٢). وبهذا المعنى فإن السنة تعني الحياة. ونود هنا التطرق إلى المسألة الآتية: وهي العلاقة بين الطوباوية والواقع. وطوبيا Topos وهي كلمة أصلها يوناني وتعني حرفياً المكان، وبإضافة أداة النفي إلى أولها U-Topos تصبح المكان الذي لا وجود له^(١٣). ويُطلق هذا المصطلح على الأفكار النظرية التي لا وجود لها في الواقع. وبعبارة أوضح عندما يسمع الناس بمختلف الأيدولوجيات، والأفكار والآراء الفلسفية، واطروحات الأديان فإن أول ما يتبادر إلى ذهنهم هو إمكانية تطبيقها على أرض الواقع. ويجب اعتبار السنة في هذا السياق مؤشراً أو دليلاً على التجربة وإمكانية التطبيق في الواقع.

وهناك جانب أو بعد آخر يجب التوقف عنده من ناحية علاقة القرآن الكريم بمكونه كتاباً ذا إطار نظري مع السنة، ألا وهو وظيفة السنة الإيجابية في مواجهة عمليات التحريف والتضليل التي قد تشن في إطار معاني القرآن

(١٢) انظر: مصطفى تكين، «إمكانية/ قوة سوسولوجية السنة- الدخول إلى سوسولوجية الإسلام ابتداء من السنة»، سوسولوجية السنة، المؤلف: مصطفى تكين، أنقرة، منشورات أسكي، ٢٠١٣، ص، ٤٥.

(١٣) عمر دمر - محمد آجار، معجم العلوم الاجتماعية، إسطنبول، منشورات آجاج، ١٩٩٢، ص، ٣٧٠.

ومضمونه. فالقرآن الكريم قد مر عبر التاريخ على الكثير من الأيديولوجيات والأفكار الفلسفية حتى وصل إلينا اليوم. وخلال هذه الرحلة حدثت محاولات كثيرة لوصل القرآن الكريم بتلك الأيديولوجيات والأفكار الفلسفية، وتفسيره وتحميله معانٍ على ضوء تلك الأفكار والتيارات وبالارتكاز عليها. وتجري اليوم أيضاً محاولات لتحميل القرآن أفكاراً ورؤى مختلفة بالارتكاز على الليبرالية، والحداثة وغيرها. ومن جهة أخرى فقد ظهر عبر التاريخ تحديات للقرآن الكريم. وهنا تظهر للسنة وظيفة هامة أخرى، حيث إن سنة النبي ﷺ ومن خلال النماذج والأمثلة التي وضعتها، والمنظورات الموجودة في هذه النماذج تحول دون إخراج القرآن الكريم من إطار الفهم والتحليل الخاصة به. وفي سياق متصل فإن السنة بالمفهوم التراثي تقوم بمهمة تفسير القرآن، وتضمينه بالمضامين. ولعله ينبغي علينا فهم قول الأوزاعي: «الكتاب أحوج إلى السنة من السنة إلى الكتاب»^(١٤) وبهذا المعنى فإن السنة التي تحتوي في داخلها على نماذج من الفهم والتحليل، والأهداف، والسلوكيات والتصرفات، دائماً ما تقوم بتوضيح وتفصيل هذه الخصائص في مختلف المراحل والفترات التاريخية.

لقد بينا في الأعلى أن السنة في الوقت ذاته تراث موروث. والتراث يدل بأحد أبعاده كافة على التراكمات القائمة في المرحلة العملية التاريخية. والسنة تنقل عبر التاريخ من جيل إلى جيل لتقوم بوظيفة كجزء من التراث في وقتنا الحاضر أيضاً. وإن محافظة دين ما على حيويته واستمراره لفترة طويلة يكون من خلال تشكيل تراث له. فكيف ينبغي أن نقرأ العلاقة بين السنة والتراث؟

إن السنة تنتقل من جيل إلى جيل باعتبارها صيغة فهم وتحليل، ومنظور، وباعتبارها نماذج من السلوك والأفعال، والممارسات العلمية على حد سواء؛ وتستطيع أن تكون عاملاً محدداً وحاسماً في رحلة المجتمعات نحو المستقبل من خلال حيازتها خاصية الإطار والمنظور في الذاكرة الجماعية. ومن ثم فقد انتقلت السنة عبر الأجيال إلى مناطق جغرافية مختلفة من العالم حتى تم توريثها لنا اليوم. وبغض النظر عن أن هذا النقل تم في المصادر المكتوبة أيضاً، فإن النقطة التي نتوقف عليها هي الانتقالات التي تكون على شكل ممارسات وأفعال جماعية مجتمعية. إلا أن هذه الممارسات العملية لا تنتقل من جيل إلى آخر، أو إلى مناطق متعددة بالشكل ذاته دائماً. حيث يُعاد تطبيقها وتجربتها داخل الحالة الثقافية، والاجتماعية السائدة لدى كل جيل، وفي كل مرحلة تاريخية، وفي المناطق الجغرافية المختلفة. وبيننا تحافظ التجارب الجديدة على أهداف وغايات السنة الأساسية من جهة، فإنها من جهة أخرى تشكل أو تكون ممارسات وتطبيقات بالصيغ والأشكال التي تسمح بها حالتها الثقافية والاجتماعية الخاصة. ولا شك أنه يمكن حفظ العبادات، وبعض العناصر الاعتقادية الأساسية شكلاً ومضموناً. إن الهدف الأساسي هنا هو تطبيق القرآن، أي بث الحياة في القرآن عن طريق السنة. لذا فإن السنة كتطبيق عملي تحمل في داخلها منظورها وطريقة فهمها وتحليلها الخاصة بها، وتنشرها في الحياة الشخصية والاجتماعية نظراً للمؤثرات التي تتمتع بها.

ويجب التأكيد على النقطة الآتية المهمة أيضاً: إن السنة بدءاً من عهد النبي ﷺ تحتوي على الأعراف

والعادات والتقاليد وجملة من المقومات والمعايير الاجتماعية الأخرى، وذلك بسبب تجربة الاستقرار في المجتمعات. وبعبارة أخرى، إن المجتمع يجرب السنة تحت عنوان السنة وفي الأشكال والصيغ الدينية فقط، فإذا ما وافقت المعايير الاجتماعية، أو أخذتها بعين الاعتبار كإطار فإنه يحافظ على السنة ويستمر بتطبيقها. ويمكننا رؤية ذلك أحياناً في مراسم الزواج والحفلات التي تقام بمناسبةها، وأحياناً في الأعراف والعادات السائدة في أحد المجتمعات. وهذه الحالة تثبت لنا أن السنن بالمعنى العام تحتوي على معنى الثقافة أيضاً.

لذا فإن العائلة، والأقرباء، والأحياء، وغيرها من الأوساط تلعب دوراً في الانتشار المجتمعي للسنة. ويجب التذكير بشكل خاص بالدور المهم والخطير الذي تلعبه العائلة سواء في انتقال الأعراف والعادات إلى المستقبل وذلك من خلال تطبيقها والالتزام بها، أو في سياق تعليم الأجيال الجديدة دورها الاجتماعي. فاللغة المستخدمة داخل العائلة، ونماذج السلوك والتصرف المتبعة فيها تظهر لنا منعكساتها على كل خصوصيات السنة. فسلوك الوالدين، وتصرفاتهما، وثيابهما، وهندامهما، وخصوصياتهما، ومبادئها الأخلاقية، وعلاقتها بالحوار وغير ذلك من الأمور يظهر ذلك في ثوب السنة العملية من جهة، وتظهر السنة النبوية في تكوين تلك العائلة من جهة أخرى.

إلا أن التحولات والتغيرات التي حدثت في العصور الحديثة جردت العائلة من أغلب أدوارها القديمة، كما أنها أضعفت دور الكثير من الأوساط والبيئات الاجتماعية، مثل الحي، والقرية، وصلة القرابة. حيث كانت هذه الأوساط تقوم بمهمة ضبط ما يتعلمه الإنسان داخل العائلة، وتعميقها وترسيخها في النفوس على حد سواء. وإننا نجد أن نقل الكثير من مهام العائلة وأدوارها إلى مؤسسات مختلفة في عصرنا الحالي، إلى جانب ما تضخه وسائل الإعلام والشابكة ومواقع التواصل الاجتماعي المنتشرة على صعيد واسع قد مزقت الروابط العائلية، وأضعفت ما يحتويه التراث من عادات وتقاليد.

لقد تطرقنا إلى صلة تطبيق الدين في المجتمع وانعكاسه على المستقبل بالتراث والسنة. ولا بد لنا في هذا السياق من تناول العلاقة بين هذه المسألة وبين الفئات الاجتماعية وتحولها إلى طبقات. فكما هو معلوم فإن المجتمع يتكون من التباينات والاختلافات، والتفاوتات. فمثلاً يتميز الناس في المجتمع عن بعضهم من حيث الجنس، والعمر، واللون وغير ذلك من مظاهر الاختلاف. وكذلك يوجد في المجتمع انقسام إلى طبقات، وفئات اجتماعية بناء على معايير أخرى، مثل الاقتصاد، والثقافة. وإذا أردنا تبين الأمر بصورة فظة فنقول يوجد في المجتمع فئة أو طبقة الأغنياء، والمتوسطي الحال، والفقراء. ومن ناحية الثقافة ومستوى التحصيل العلمي فيوجد حسب التعبير القديم العوام والخواص.

والتقسيم المهم من ناحية موضوعنا هنا هو الخواص والعوام. إن أكثر ما يلفت الانتباه في مفهوم الخواص هو تمتع أهله بفهم ووعي ديني كتابي، ومقاربتهم للدين القائمة على الجانب النظري بالدرجة الأولى. وبطبيعة الحال فإن الرجل في طبقة الخواص هو العالم بعلل الأحكام، والقادر على نقد الروايات التي تصل إليه، وفرزها في الوقت ذاته، والمتحرر من حالة «التقليد». إلا أن فئة العوام تتمتع أو توصف بعكس هذه الخصائص تقريباً. فلأن العوام لم يتعلموا تعليماً كافياً، وليست لديهم المعرفة بالعلوم الدينية فإنهم يمتلكون فهماً دينياً قائماً على

الرواية، والاتباع الحرفي، والتطبيق العملي. فهذه الفئة ورثت أغلب معارفها الدينية وتطبيقاتها من الجيل السابق. ولذلك فإن الممارسات والتطبيقات المنقولة والمتوارثة هي التي ترسم وتميز التدين الموجود في المجتمع بدرجة كبيرة. لا شك أن الوعي بالعمل الذي يتم القيام به وإدراكه مهم، إلا أن هذه هي طبيعة تدين العوام أو تدين الشعب.

إذاً فالسنة التي اختلطت بأمور الحياة اليومية، والثقافات، والأعراف والعادات، وبالكثير من المقومات والمعايير الاجتماعية المختلفة لا تزال منذ قرون وإلى الآن مستمرة وتنبض بالحياة في التطبيقات والممارسات العملية سواء لوحظ ذلك أم لا. ومن يحافظ على استمرار هذه التطبيقات العملية بنسبة كبيرة هم العوام، أو الشعب. فمثلاً الرجل الذي يريد إنشاء سبيل ماء في مكان ما إنما يستهدف الخير والثواب في هذا العمل. حيث إن إنشاء سبيل ماء يُعد أحد أشكال أو صيغ الصدقة الجارية في مجتمعنا. فاستمرار وإدامة هذا التقليد بدافع ديني يعني في الواقع استمرارية سنة من السنن. وكذلك فإن أسس أداء العبادات في المساجد، وأصولها، وطقوسها إنما هي بأحد جوانبها تطبيقات عملية تتغذى من سنة تحولت إلى طبيعة شكلية.

ولعله من المفيد هنا أن نبين أحد التباينات من حيث الوظيفة. فالخواص يقومون بوظيفة نقد وتجديد المفاهيم والتطبيقات والممارسات التي من شأنها أن تكون سبباً للشكلية والجمود المطلق، بينما يقوم العوام بمهمة في سياق إدامة وتوارث هذه التطبيقات مستقبلاً. وإن الدين بدوره يحافظ على وجوده وحيويته داخل هذه الحالات المجتمعية.

وهناك نقطة مهمة أخرى، وهي ضرورة نظرنا للسنة وقراءتها على أنها نمط أو منهج حياة، فالسنة وكما مر معنا في الأعلى تمنحنا في الوقت ذاته رؤية عالمية. فالنبي ﷺ يوضح لنا أن السنة هي نتيجة لرؤية ومنظور للحياة. ويعني ذلك النظر إلى الحياة، والإنسان، والكون بشكل مختلف. ويمكننا أن نرى أمثلة مهمة على ذلك إذا ما ألقينا نظرة على السنن والأحاديث التي بين أيدينا.

فكما هو معلوم فإن عالمنا الراهن الذي نعيش فيه مليء بأيديولوجيات وأفكار فلسفية مختلفة. وتتميز هذه الأفكار والأيديولوجيات عن بعضها من خلال نظرتها إلى الإنسان، والحياة والكون. فمثلاً تعتبر الأيديولوجيات الدنيوية أن الإنسان وحياته محدودان بهذه الدنيا فقط، بينما تحمل المعتقدات الدينية إشارات إلى العالم الآخر الذي يتجاوز العالم الدنيوي. وهذا الأمر من شأنه أن يخلق تباينات عميقة في أهداف الإنسان وأفعاله وممارساته بشأن الدنيا. وتتمتع السنة بميزة وإمكانية تجسيد رؤاه العالمية والكشف عنها في الأفعال والممارسات.

وبهذا المعنى فإن السنة صالحة وقادرة بنظرها العالمية التي تحتويها على بناء منهج حياة لدى الإنسان. وفي الواقع يمكننا فهم هذا الأمر بشكل أفضل إذا ما تناولناه إلى جانب أطروحة أن السنة هي تجربة تطبيق القرآن الكريم وتجسيد له. فالسنة وخاصة تلك التي توارثها غالبية الناس في مجتمع ما قابلة للتحويل إلى منهج حياة وتطبيق عملي بشكل أسرع. ولكن القسم النظري أي القسم الذي له علاقة بالقرآن قد لا يلقى هذا التجسيد ولا يُطبق على أرض الواقع بهذه الدرجة. وأما مدى صحة هذا الأمر فموضوع بحث آخر، ولكن علينا أن نعلم أن هناك مثل هذا الواقع في المجتمع.

وما يجب لفت الانتباه إليه هنا أيضاً هو الخطأ المتمثل بفهم وتصوير السنة في إطار مقصد أو غاية قانونية تشريعية بشكل تام. فالسنة كما بينا سابقاً عندما تقوم ببناء منهج حياة فإنما تقوم به بالاشتراك مع الأعراف والعادات، والمعايير الاجتماعية. ومن ثم فإن تناول السنة من زاوية غاية تشريعية بحثية من شأنه الإطاحة بحقيقة احتوائها لحياة واسعة الجوانب، وبدورها الهام في بناء الإنسان.

إن قراءة السنة والنظر إليها على أنها رؤية عالمية من شأنها أن تحول في الوقت ذاته دون قراءتها قراءة «فردية خاصة»، ومن ثم تسد الطريق أمام الجدالات والخلافات العقيمة والمعقدة التي تجري في عالمنا المعاصر. لأن التوقف على الروايات بشكل منفرد والتمسك بكل واحدة منها على حدة يؤدي في غالب الأحيان إلى ضياع النظرة الكلية والشمولية الموجودة في السنة، والغرق في التفاصيل والتفرعات. ولا شك أن إخضاع الأحاديث من الناحية الفنية والتقنية للجرح والتعديل، والتثبت من صحتها أمر مهم، ولكن يجب عدم نسيان أن لها جانباً حركياً اجتماعياً.

وهنا نحاول أن نبين أن السنة ونتيجة لاحتوائها على شفرات السلوكيات والتصرفات العملية قد وصلت إلى يومنا هذا مستندة على بعض الحركات الاجتماعية من جهة، ومغذية تفاعلاً اجتماعياً جديداً من جهة أخرى؛ وإنما بهذا الجانب جُربت وطُبقت بصيغ وأشكال مختلفة داخل الثقافات والبلدان الإسلامية المختلفة، ولعبت دوراً مهماً في استمرار الإسلام وحيويته.

المراجع:

- ابن عاشور، محمد طاهر، فلسفة القانون/ التشريع الإسلامي - مشكلة الغاية/ المقاصد/ مقاصد الشريعة الإسلامية، ترجمة وتعليق: وجدي آيوز - محمد أردوغان، الطبعة الثانية، إسطنبول، منشورات إي، ١٩٩٦.
- بيرغيف، موسى جار الله، مقارنة مختلفة لعلاقة القرآن والسنة - كتاب السنة، ترجمة: محمد غورمز، أنقرة، منشورات مدرسة أنقرة، ١٩٩٨.
- ديمر، عمر - آجار، محمد، معجم العلوم الاجتماعية، إسطنبول، منشورات آعاج، ١٩٩٢.
- أرو، بنيامين، مفهوم السنة عند الصحابة، الطبعة الثانية، أنقرة، منشورات وقف الديانة التركي، ٢٠٠٠.
- الفاروقي، إسماعيل راجي - الفاروقي، لويس لاميا، أطلس الثقافة الإسلامية، ترجمة: مصطفى أوكان كبار أوغلو - زرین كبار أوغلو، الطبعة الثانية، إسطنبول، منشورات انقلاب، ١٩٩٧.
- فضل الرحمن، مشكلة المنهجية عبر التاريخ، ترجمة: صالح أكدمير، أنقرة، منشورات مدرسة أنقرة، ١٩٩٥.
- حميد الله، محمد، "السنة"، الموسوعة الإسلامية، ج ١١، إسطنبول، منشورات MEB، ١٩٧٠.
- حكيم، محمد طاهر، شبهات حول السنة، ترجمة: حسين أرسلان، إسطنبول، منشورات بنار، ١٩٨٥.
- كبراش أوغلو، محمد خيرى، السنة في الفكر الإسلامي - مقارنة نقدية، الطبعة الثالثة، أنقرة، منشورات مدرسة أنقرة، ١٩٩٧.
- الشاطبي، الموافقات - منهجية العلوم الاجتماعية، ترجمة: محمد أردوغان، ج ٤، إسطنبول، منشورات إيز، ١٩٩٣.
- تكين، مصطفى، "إمكانية" قوة سوسيولوجية السنة - الدخول إلى سوسيولوجية الإسلام ابتداء من السنة"، سوسيولوجية السنة، أنقرة، منشورات أسكي، ٢٠١٣.